

PÓTÓ JÁNOS

1956 az Akadémián

A tudományban léteznek „forradalmak” – a szó általánosabb, ’radikális változás, megújulás’ értelmében. A tudományok művelőinek szűk körű elitszervezeteiben, a tudományos akadémiákon azonban még e jelentésben is szinte elképzelhetetlenek. Hát még ha a ’tömegmegmozdulás’, a ’hatalom megdöntése’ jelentéseket társítjuk hozzá! Így 1956 kapcsán sem mondhatjuk, hogy forradalom lett volna a *Magyar Tudományos Akadémián*. Fegyveres felkelés zajlott Budapesten, tömegmegmozdulások országszerte, s ezek kiváltottak bizonyos hatásokat az Akadémián is. Mire azonban a tudós társaság nehézkesen megmozdult, a tizenkét napig tartó forradalmat már le is verték. Ennek következtében a tudomány világában megfogalmazódó, nem ki-mondottan radikális, de mégiscsak változást célzó elképzelések egyrészt már a visszarendeződés idején öltöttek konkrét formát (s már ez előre vetítette gyors elhalásukat), másrészt meg is rekedtek kezdeti stádiumukban, a sztálinista múlt bűneinek jóvátételénél. Mégsem érdektelen áttekinteni, hogyan reagált a forradalomra az a tudományos elit, amely részint tudományos teljesítménye, részint politikai lojalitása miatt a rendszer kegyeltjei közé tartozott.

A forradalomnak az Akadémián vert mégoly csendes hullámai is aligha szoríthatók be egy tanulmány kereteibe. Hiszen az MTA már 1956-ban is valóságos tudományos nagyüzem volt. A másfélszáz rendes és levelező tag mellett több mint kétszáz fős hivatal működött, harminc intézetében, könyvtárában, kiadójában és néhány vállalatában mintegy háromezer alkalmazottat foglalkoztatott. Mindenütt alakultak helyi forradalmi bizottságok, születtek követelések, voltak sztrájkok, s ezeket minden egyes intézményben munkahelyi vagy büntetőjogi felelősségre vonások követték. Lehetetlen lenne mindezt egy tanulmányba beszorítani. A korlátozott terjedelem mellett azonban a forrásadottságok is arra szorítanak, hogy a továbbiakban csak az akadémikusokkal, a tudósok testületében történetekkel foglalkozzunk.¹

¹ A kutatásban nyújtott segítségért köszönettel tartozom Hay Dianának, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Levéltára vezetőjének, aki az „eldugottabb” ötvenhatos anyagokra is felhívta a figyelmemet.

Rehabilitációk

Az Akadémia vezetése meglehetősen elbizonytalanodva érkezett 1956 októberéhez, a nyarat és a kora őszt ugyanis saját korábbi hibáinak és bűneinek jóvátételével volt kénytelen tölteni. Ráadásul a személyi felelősség sem volt áthárítható, hiszen Rusznyák István elnök 1949 végétől töltötte be hivatalát, az 1956 májusában ismét főtitkárrá választott Erdey-Grúz Tibor pedig a „legkeményebb időkben”, 1950–1953 között viselte már ugyanezt a tiszteletet.

Az első ügy, Szalai Sándor szociológus, akadémiai levelező tag rehabilitálása 1956 júliusában aligha okozott lelkiismereti válságot a vezetőkben, hiszen Szalait 1950-ben a Szakasits-perben jogerősen életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték, s az elnökség annak idején „csak” alkalmazta az érvényben lévő alapszabály megfelelő passzusát, miszerint „kizárhatja az Akadémia tagjai sorából azt a tagot, aki a népi demokrácia érdekeit veszélyezteti”.² Szalait azonban 1956 tavaszán a szociáldemokrata vezetőkkel együtt szabadon engedték, júniusban pedig a Legfelsőbb Bíróság teljes mértékben rehabilitálta. Az Akadémia elnöksége – nyár lévén – még csak ülést sem hívott össze, hanem egy körözvényen írták alá tagjai a határozatot, miszerint az elnökség „1950. évi november 16-án hozott határozatát hatályon kívül helyezi és dr. Szalai Sándort visszaiktatja az Akadémia levelező tagjai sorába”.³

Sokkal nagyobb port kavart ennél és sokkal közelebből is érintette az Akadémia vezetőit Sántha Kálmán rehabilitációjának ügye. A *Debreceni Orvostudományi Egyetem* (DOTE) Elme- és Idegklinikájának igazgatóját, az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* (1944–1945) egykori alelnökét, az Akadémia rendes tagját ugyanis valóságos „boszorkányper” után zárta ki 1951 júniusában az Akadémia elnöksége. Sánthát egy egyetemi előadása miatt jelentették fel, amelyben arról beszélt, hogy elmebetegsége hajlamosíthat a nagy fizikai vagy szellemi megerőltetés, ha kényszer vagy fenyegetettség hatására történik, avagy ha félelem, szorongás vagy más negatív érzelem társul hozzá. Ennek kapcsán egy mellékmondatban megemlítette: a sztahanovista munka is lehet káros, ha az negatív emóciókkal társul. S bár egyértelműen tisztázta álláspontját, az akadémiai vitán a Sztahanov-mozgalom bemocskolását olvasták fejére. Ráadásul ezen a „boszorkányperen”, az MTA Orvosi Osztályának 1951. június 1-jén megtartott nyilvános osztályülésén

2 *Kónya Sándor*: „...Magyar akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek, 1827–1990. Bp. 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 32 [107].) 311.

3 „Az Akadémia elnöksége megállapítja, hogy 1950. november 16-án hozott határozatával dr. Szalai Sándort az Alapszabályok 17. §-a alapján a terhére rótt államellenes bűncselekmények miatt zárta ki az Akadémia levelező tagjai közül. Tekintettel arra, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1956. június 15-én hozott ítéletével megállapította, hogy Szalai Sándor semmiféle bűncselekményt nem követett el és rehabilitálta őt, az Akadémia elnöksége az 1950. évi november 16-án hozott határozatát hatályon kívül helyezi és dr. Szalai Sándort visszaiktatja az Akadémia levelező tagjai sorába.” Körözvény a MTA elnöksége tagjai részére, 1956. júl. 23. Levél, körlevelek. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/5/3.

Rusznyák elnökölt, s az öt évvel későbbi – a Sánthát majdan rehabilitáló – akadémiai elnökség két másik tagja (Straub F. Brunó és Fogarasi Béla) is súlyos szavakkal ítélte el Sánthát, akit aztán napok alatt megfosztottak igazgatói állásától, eltávolítottak debreceni katedrájáról és Balassagyarmatra „számúzték”.⁴

Sántha Kálmán rehabilitációja a DOTE pártbizottságáról indult ki 1955 őszén, s a *Magyar Dolgozók Pártja* (MDP) Központi Vezetősége (KV) Tudományos és Kulturális Osztályának vezetőjén, Andics Erzsébeten keresztül jutott el az Akadémia elnökségéig. Az elnökség ismét csak hajlandónak bizonyult engedni az ezúttal ellentett előjelű politikai nyomásnak, de első megoldási javaslata meglehetősen gögösre sikerült. Az 1956. május 24-ei elnökségi ülésen Rusznyák előterjesztett egy visszavételi határozatot, mely szerint „A kizáró határozat óta eltelt idő alatt Sántha Kálmán professzor bebizonyította, hogy nehéz körülmények között is lelkiismeretesen és odaadóan végzi gyógyító munkáját. Ez a körülmény, valamint az utóbbi időben tanúsított emberi és politikai magatartása arra indította az elnökséget, hogy az 1951. évi június 18-án hozott határozatának hatályát 1956. június 1. napjától kezdődően megszünteti, és ennek megfelelően ettől az időponttól kezdve Sántha Kálmánt újból az Akadémia rendes tagjává nyilvánítja.” Az ülés jegyzőkönyve azt is tartalmazza, hogy „az elnökség által hozott határozatnak visszaható hatálya nincs”, továbbá Rusznyák ehhez még hozzátette: „Sántha Kálmán professzor akadémiai rendes taggá való visszavétele nem rehabilitálás.”⁵

Az elnökség tehát „jó magaviseletéért megbocsátott” az ártatlanul elítéltnek, s ezt Ligeti Lajos alelnök a közgyűlésen egy hét múlva be is jelentette. Másnap értesítették Sánthát, aki postafordultával válaszolt: „hagyjuk az egészet” – áll hosszú levele végén, melyben megindokolja, miért nem veheti tudomásul az elnökség határozatát.⁶ Sántha ragaszkodott a teljes rehabilitációhoz, és nem vette fel a júniusra kiutalt 2645 forint akadémiai rendes tagi illetményt sem.

Mintegy két hónapos huzavona és egyeztetés, újabb elvetélt határozati javaslat után az Akadémia elnöksége a fokozódó belső és külső nyomásra meghát-rálni kényszerült.⁷ Augusztus 1-jén a Szalai Sándor visszavételekor is használt körözüvény útján szignálták az elnökség tagjai az új határozatot: „Mínt hogy [az elnökség] arra a megállapításra jutott, hogy a kizárás kellő alap nélkül történt, akkori határozatát hatálytalanítja.”⁸ Az elnökség tagjai e körözüvény melléklete-

4 Dr. Majerszky Klára: Dr. Sántha Kálmán. Debrecen, 1995. Debreceni Orvostudományi Egyetem, 48–101. Az ügyet elemzi és dokumentumait közli továbbá: Huszár Tibor: A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye. (Esettanulmány.) Bp. 1998. Corvina. Az eredeti iratanyag, a kizárás és visszavétel legtöbb dokumentumát tartalmazó „Sántha-dosszié” lelőhelye: MTA Levéltára, 3. Elnök 37/4.

5 Jegyzőkönyv az MTA elnökségének 1956. május 24-én tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/4/1.

6 Dr. Majerszky K.: i. m. 126–127.

7 I. m. 128–142.

8 A határozat teljes szövege: „A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége újból foglalkozott az azzal a határozattal, amellyel Sántha Kálmán rendes tagot az alapszabályok 17. §-a alapján 1951.

ként megismerkedhettek nemcsak annak a levélnek a szövegével, amellyel majd Sánthával közlik a határozatot, hanem azzal is, amellyel Sántha ezt majd tudomásul veszi.⁹ (Az elnökség kapkodását és zavarodottságát jellemző „apróság”, hogy mind a határozatban, mind Sántha egyeztetett válaszlevelének fogalmazványában 1951. július 14. szerepel a kizárás dátumaként, holott az – két hónappal korábban, májusban, az első határozatnál még tudták – június 18-án történt.)

A legnehezebb azonban még hátra volt. Nagy Imrét az MDP KV 1955. április 14-i ülésén visszahívták minden pártfunkciójából, és határozatban szólították fel lemondásra minden olyan funkciójáról, melyet „a párt bizalmából” tölt be. Nagy Imre ezért április 28-án levélben közölte az Akadémia vezetésével, hogy lemond akadémiai rendes tagságáról.¹⁰ Az elnökség május 14-i ülésén Rusznyák bejelentette Nagy Imre lemondását, s az elnökség ezt egyetlen szó nélkül elfogadta.¹¹ Másnap Rusznyák személyesen intézkedett Nagy Imre akadémikusi illetménye folyósításának megszüntetéséről,¹² majd a következő nap egymondatos levélben közölte Nagy Imrével, hogy az elnökség tudomásul vette lemondását.¹³

július 14-én tagjai sorából kizárta. Minthogy arra a megállapításra jutott, hogy a kizárás kellő alap nélkül történt, akkori határozatát hatálytalanítja.” Közövény a MTA elnöksége tagjai részére, 1956. aug. 1. Levél, körlevelek. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/5/2.

- 9 Sántha válaszlevelének az MTA elnökségén készült fogalmazványa: „A Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 1956. augusztus 1-jén hozott határozatát, amellyel az 1951. július 14-i kizárási határozatát hatálytalanítja, tudomásul veszem. Sajnálatosnak tartom, hogy a kizárást megelőző időben magatartásom félreértésekre adhatott alkalmat, és az Akadémiát is kizárási határozata meghozatalában befolyásolhatta.” Uo.
- 10 A levél szövege: „A Magyar Tudományos Akadémia 1953 májusában tartott CXIII. közgyűlése az Akadémia rendes tagjává választott, miután 1951 óta levelező tagja voltam. A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége 1955. április 14-i határozatában visszahívott minden funkcióból, amelyet a párt bizalmából töltöttem be. Ezért bejelentem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagságáról ezennel lemondok. Kérem bejelentésem tudomásul vételét.” Nagy Imre levele Rusznyák Istvánhoz, 1955. ápr. 28. Bizalmas levelezés. MTA Levéltára, 3. Elnök 56/1/24. 52-B-R-1955. Faksimilében megjelent: Nagy Imre akadémiai tagsága. Magyar Tudomány, 34 (1989) 508.
- 11 A vonatkozó teljes jegyzőkönyvi szöveg: „Rusznyák István elnök bejelenti, hogy Nagy Imre akadémikus levelet intézett hozzá, amelyben lemond akadémiai rendes tagságáról. Határozat: Elnökség Nagy Imre akadémiai tagságáról történt lemondását elfogadja.” Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1955. május 14-i üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 3/5/1.
- 12 Feljegyzés Molnár Béla elvtárs részére, 1955. máj. 15. Bizalmas levelezés. MTA Levéltára, 3. Elnök 56/1/24. 52-B-R-1955.
- 13 A levél teljes szövege: „Nagy Imre elvtársnak, Budapest. Értesítem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége f. hó 14-én tartott ülésén akadémiai rendes tagságáról történt lemondását tudomásul vette. Rusznyák István elnök”. Rusznyák István levele Nagy Imréhez, 1955. máj. 16. Uo. E személytelen hang annál inkább feltűnő, hiszen Rusznyák jól ismerte Nagy Imrét. Nagy Imre 1955 tavaszán és nyarán is állandó orvosi kezelés alatt állt, s állapotáról Rusznyák rendszeresen jelentett Rákosinak. Ld. Rusznyák István jelentése Nagy Imre állapotáról, 1955. júl. 9. Titkos iratok. MTA Levéltára, 3. Elnök 59/2/19. 0053-T-1955; Rusznyák István levele Rákosi Mátyáshoz, 1955. aug. 13. Uo. 0070-T-1955; Rusznyák István jelentése Nagy Imre állapotáról, 1955. aug. 13. Uo.

A helyzet itt etikailag látszólag egyszerűbb, mint a Sántha-ügyben, hiszen nem kizárás történt, hanem egy lemondás tudomásulvétele, csakhogy e szó nélküli tudomásulvétel és a rehabilitáció közt még másfél év sem telt el, s az elnökség tagjai túlnyomó többségükben ugyanazok voltak mindkét aktusnál.

1956. szeptember 28-án – ugyanazon a napon, amelyen az MDP Politikai Bizottsága (PB) határozatot hozott Rajk László és társai ünnepélyes újratemetéséről – Nagy Imre ismét levéllel fordult az Akadémiához, a lemondási határozat hatálytalanítását kérve. Mint írta: „Lemondatásom a Tisztelt Akadémia által számomra évekkkel ezelőtt megítélt rendes tagság jogtalan megvonását jelentette, amennyiben párton belüli nézeteltérések és politikai állásfoglalásom miatt megfosztott tudományos fokozatomtól, amivel megakadályozta tudományos tevékenységem folytatását. Lemondatásomat tehát túlkapasznak kell tekinteni, amely feltétlenül orvoslásra szorul.”¹⁴ Ruzsnyák azonnal az MDP PB-hez fordult, ahonnan egy hét múlva, telefonon érkezett a válasz. Az erről készült feljegyzésben áll: „Szalai Béla, mint a Politikai Bizottság véleményét, a következőket közölte: A Politikai Bizottság egyetért Nagy Imre akadémiai tagságának visszaállítással, ugyanakkor hozzátette, hogy ez ne történjék nagy zajjal. A végrehajtást az Akadémia elnökségére bízta.”¹⁵ Az Akadémia elnöke – kicsit „stilizálva” a tényeket – azonnal értesítette Nagy Imrét a pozitív válaszról: „levelét az Akadémia néhány vezető tagjával megtárgyaltam és közölhetem, hogy annak tartalmával egyetértünk”.¹⁶

Ruzsnyák ezután egy noteszlapra saját kezével skiccelte fel annak a szikár levéltervezetnek a szövegét, amelyet az elnökség nevében kívánt Nagy Imrének küldeni, s melyet az elnökség következő, október 20-ai ülésén fel is olvasott.¹⁷ Az elnökségi ülés jegyzőkönyve – a szokásostól eltérően – nem közli, hogy kik szoltak hozzá, de „több hozzászólás után” az elnökség új levelet fogalmazott, amely Nagy Imre akadémiai rendes tagságának egyhangú határozattal történt visszaállítása mellett a következő önkritikus részt is tartalmazza: „Az Akadémia elnöksége megállapítja, hogy a lemondás elfogadásánál nem járt el helyesen, amennyiben politikai tényezők jogosulatlan állásfoglalása alapján, ellenvetés nélkül hozzájárult egy olyan lépéshez, amely tudományos szempontból nem volt

14 Nagy Imre levele az Akadémiához, 1956. szept. 28. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5/85. 849-R-1956. Faksimilében megjelent: Nagy Imre akadémiai tagsága i. m. 509.

15 Bognár Géza főtítkárhelyettes feljegyzése Ruzsnyák István elnök számára, 1956. okt. 10. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltár, 3. Elnök 77/5/85. 849-R-1956.

16 Ruzsnyák István levele Nagy Imréhez, 1956. okt. 11. Uo.

17 A levél szövege: „A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége tudomásul veszi Nagy Imre elvtárs f. év szeptember 28-i levelének tartalmát, amelyben akadémiai tagságáról való lemondását visszavonja. Figyelembe véve azt a körülményt, hogy Nagy Imre elvtárs lemondása nem saját meggyőződése, hanem külső presszió alapján történt, az Akadémia elnöksége 1955. május 14-i határozatát hatálytalanítja és Nagy Imre elvtársat az Akadémia rendes tagjának nyilvánítja.” Ruzsnyák István saját kezű levéltervezete. Uo.; valamint Jegyzőkönyv a MTA elnökség 1956. október 20-án tartott üléséről. MTA Levéltár, 3. Elnök 4/7/1.

indokolt. Az Akadémia elnöksége visszatérése alkalmából meleg szeretettel üdvözlí Nagy Imre akadémikus elvtársat.”¹⁸

Az Akadémia elnöke és főtítkára még az ülés napján elküldte a tagsága helyreállítását közlő hivatalos levelet Nagy Imrének,¹⁹ Ruzsnyák azonban saját nevében is megfogalmazott egy kísérőlevelet: „Kedves Nagy Imre elvtárs! Mellékelten küldöm a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének mai határozatát. A magam részéről is örömmel adok kifejezést, hogy végre ez a méltatlan ügy is lezárult. Nagyon örülnék, ha a jövő hét folyamán egy általad megjelölt időpontban megtisztelnél bennünket az Akadémián látogatásoddal, amikor az elnökség néhány tagja lenne jelen. Szíves válaszodat kérem, igaz híved: Ruzsnyák István”.²⁰

Történt mindez 1956. október 20-án, szombat délután, a következő héten azonban Nagy Imre már egészen mással volt elfoglalva, nem ért rá meglátogatni az Akadémiát. Október 23-án, azon a bizonyos kedden délelőtt Erdey-Grúz főtítkár még utasította a gazdasági hivatalt, hogy „Nagy Imre rendes tag részére az akadémikusi illetményt 1955. június 1-től 1956. október 30-ig folyósítsassa,”²¹ Ruzsnyák elnök pedig ugyanekkor ugyanezre adott utasítást 1956. november 1-től kezdődően,²² délután pedig kitört a forradalom.

Zavaros napok

A történet itt egy hétre megszakad. A későbbi beszámolók szerint a harcok alatt semmi nem történt az Akadémián. Ekkor szenvedte viszont el a tudós testület a forradalom alatti egyetlen személyi veszteségét. Október 25-én délben az MDP Akadémia utcai központjának védői tévedésből tüzet nyitottak a megerősítésükre kirendelt pécsi határőrszázadra, s e lövöldözésben kapott halálos sebet a diákok követeléseivel a pártközpontba igyekvő I. Tóth Zoltán történész, akadémiai levelező tag, az *Eötvös Loránd Tudományegyetem* Történettudományi Karának dékánja.

Az utcai harcok elültével, október 30-án népesült be ismét az MTA székháza és hivatala. E napon alakult meg az MTA központi hivatalának ideiglenes forradalmi bizottsága. Vezetője, Somorjai László revizor a következőket mondta tíz hónappal később, a forradalmi bizottság tevékenységét felülvizsgáló munkahelyi bizottság előtt: „Elmondja, hogy az ideiglenes forradalmi bizottság meg-

18 Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1956. október 20-án tartott üléséről. Uo.

19 Ruzsnyák István és Erdey-Grúz Tibor levele Nagy Imréhez, 1956. okt. 20. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5/85. 849-R-1956. Faksimilében megjelent: Nagy Imre akadémiai tagsága i. m. 510.

20 Ruzsnyák István levele Nagy Imréhez, 1956. okt. 20. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5/85. 849-R-1956.

21 Erdey-Grúz Tibor főtítkár feljegyzése Biacsi Imre részére, 1956. okt. 23. Uo. Faksimilében megjelent: Nagy Imre akadémiai tagsága i. m. 511.

22 Ruzsnyák István feljegyzése Dibácsi Miklós részére, 1956. okt. 23. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5/85. 849-R-1956.

választásánál kb. 60 dolgozó volt jelen. Meg kellett valahogy indítani az életet az Akadémián, mert sem az elnök, sem a főtitkár nem volt jelen. Csak Szalai Sándor és hat vagy hét neves akadémikus intézkedett itt akkor. Szalai Sándor hangsúlyozta, hogy meg kell alakítani az Akadémia forradalmi bizottságát, neki [azaz Somorjainak] személy szerint nem volt ebben kezdeményező szerepe.”²³ De mit is „intézkedett” a néhány hónappal korábban rehabilitált Szalai és a „hat vagy hét neves akadémikus” ezekben a napokban?

Szalai maga is részletesen beszámolt erről néhány nappal később, az Akadémia november 3-án tartott tagértekezletén.²⁴ Eszerint ő a forradalom első öt napját munkahelyén, az egyetemen töltötte. Október 28-án jelen volt, amikor az ELTE jogi karának épületében megalakult a *Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága*. A volt NÉKOSZ-osokat (a *Népi Kollégiumok Országos Szövetségének* tagjait) képviselő Kardos László vetette fel neki, mint az Akadémia egyik jelen lévő tagjának,²⁵ hogy „nem lehetne-e az Akadémiát is a nemzeti függetlenségi harc szolgálatába állítani”? Majd így folytatta Szalai: „Akkor már beszéltek az írók, a képzőművészek, zeneszerzők, beszéltek puskaszóval az egyetemi ifjak, a jövő akadémikusai, csak az Akadémia volt néma. A legsürgősebb feladat az volt, hogy az Akadémia bármilyen áron, bármilyen rögzítendő formában a magyar függetlenségi harc támogatására siessen, és ne maradjon ki szavával a függetlenségi harc mellett kiállók sorából. [...] Mi más lehetett ennek formája, mint egy, a sajtóban és a magyar rádióban közlendő felhívás...”²⁶

Október 30-án aztán az Akadémián el is készült a proklamáció, telefonon tíz-től délután háromig egyeztettek is az összes elérhető akadémiai taggal, majd a felhívást kiadták a *Magyar Távirati Irodának* és a rádiónak, másnapi számában pedig több lap is közölte.²⁷ A nyilatkozat bejelenti, hogy október 30-án megalakult az MTA nemzeti bizottsága és „magáévá tette a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága 1956. október 28-i felhívását”. Felszólítja a tudományos dolgo-

23 Jegyzőkönyv az MTA hivatala forradalmi bizottságának tevékenységét felülvizsgáló bizottság munkájáról, 1957. augusztus 2., 6. és 13. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/3/1a.

24 A tagértekezletről szó szerinti jegyzőkönyv készült: Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3. Ennek alapján készült később, meghatározhatatlan időpontban egy rövidített változat, amely azonban Szalai beszámolóját teljes terjedelmében tartalmazza: [Rövidített] jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak 1956. évi november hó 3. napján de. 11 órakor Budapesten, az Akadémia dísztermében tartott értekezletéről. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/2/2.

25 Szalain kívül tudunkkal az Akadémia tagjai közül csak Major Máté építész, levelező tag vett részt a gyűlésen, de a kibocsátott felhívást nem akadémiai tagként, hanem egyetemi tanárként írta alá. (Major ekkor az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt.) A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának felhívása az ország lakosságához. Szabad Nép 1956. okt. 29. 2.

26 Szalai még okt. 29-én is az egyetemen volt, hiszen aláírása szerepel az ELTE rektora, dékánjai és tanárai által e napon kibocsátott petícióban. Ld. Teljes tanulási szabadságot! Az Eötvös Loránd Tudományegyetem vezetőségének és tanári karának nyilatkozata. Magyar Nemzet, 1956. okt. 30. 4.

27 A Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának nyilatkozata. Egyetemi Ifjúság, 1956. okt. 31. 2.; A Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának felhívása. Népszava, 1956. okt. 31. 5.

zókat, hogy „küzdjenek a magyar nép függetlenségi harcának győzelméért”, s ennek támogatására kéri a nemzetközi tudományos közvéleményt. A nyilatkozat állást foglal a tudomány „minden hatalmi korlátozástól, politikai, erkölcsi nyomástól mentes” szabadsága mellett, majd azzal a követeléssel zárul, hogy „haladéktalanul össze kell hívni a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlését”. Ez hivatott ugyanis arra, hogy „rehabilitálja a méltatlanul háttérbe szorított, elnyomott tudósokat és tudományos irányzatokat, megszabadítsa a magyar tudományt a sztálinista bilincsektől”. A kiáltvány aláírójaként „a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottsága” van feltüntetve.

„Miből állt akkor, a felhívás pillanatában ez a nemzeti bizottság? – teszi fel a költői kérdést Szalai Sándor néhány nappal később, s azonnal válaszol is rá. – Akkor, valljuk meg, nem másból állt, mint két működő telefonvonalból, amellyel sorra hívtuk fel a budapesti akadémikusok telefonszámait, s akit elértünk, annak beolvastuk a felhívásokat [sic!] vagy röviden közöltük tartalmát és kértük, hogy csatlakozzék hozzá. Tíz telefon közül legfeljebb egy felelt. [...] [A proklamáció] szövegét legjobb emlékezetem szerint egyetlen elérni tudott akadémiai tag sem helytelenítette.”²⁸

Tekintve, hogy Szalai beszámolója szerint az Akadémia tagjai közül csupán a budapestiek tizedét sikerült elérni, a nyilatkozat valóban elég gyenge legitimációval rendelkezett. Magyarázkodni pedig azért kényszerült később Szalai, mert október 31-én, a nyilatkozat megjelenésének napján újabb aláírásgyűjtés kezdődött az Akadémia tagjai között: született egy ellenproklamáció. A huszonnégy akadémikus által aláírt, e napra datált, de csak két nap múlva megjelent nyilatkozat egyetlen bővített mondat: „A Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Bizottmánya és egyéb szervei mindaddig nem alkalmasak arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nevében elhatározásokat hozzanak és közvéleménynek, míg a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése a megfelelő személyi és szervezeti változtatásokat keresztül nem vitte.”²⁹

Ez az ellennyilatkozat ugyan csak november 2-án jelent meg a sajtóban, Szalai azonban már október 31-én tudomást szerezhetett róla (az aláírók vagy egy részük valószínűleg telefonon is jelezte nemtetszését), mert e napon Szalai újabb nyilatkozatot fogalmazott, amelyben pontosítja a nemzeti bizottság létrejöttének körülményeit, bejelenti egy újabb szervezet megalakulását és jogkörök átcsoportosítását. Eszerint: „1956. október 30-án a forradalmi viszonyok közepette egymással érintkezésbe lépni tudott akadémikusok nyilatkozatával létre-

28 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

29 Akadémikusok nem ismerik el az Akadémia Nemzeti Bizottmányát. Magyar Nemzet, 1956. nov. 2. 3.; Távolítsák el a kompromittált vezetőket a Tudományos Akadémiáról! Népakarat, 1956. nov. 2. 4. A nyilatkozat aláírói: Gombás Pál, Haynal Imre, Egerváry Jenő, Borbély Samu, Varga József, Mosonyi Emil, Proszta János, Nizsalovszky Endre, Verebély László, Gyulai Zoltán, Kniezsa István, Pais Dezső, Ratkovszky Ferenc, Major Máté, Barta István, Freund Mihály, Varga Ottó, Mócsy János, Bárány Nándor, Geleji Sándor, Vendl Aladár, Fonó Albert, Varga László, Kovács K. Pál és Korach Mór.

jött a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottsága. A Bizottság [...] a lehető leghamarabb egybehívandó akadémiai közgyűlésig képviseli az Akadémiát. [...] A Magyar Tudományos Akadémia vezetését a mielőbb megtartandó közgyűlésig a nemzeti bizottság ügyintézősége vette át.” Azaz e nyilatkozat szerint az akadémiai közgyűlés szerepét és jogkörét a nemzeti bizottság vette át, a „vezetést”, tehát az elnök, az elnökség és a főtitkár jogkörét pedig az ügyintézőség. A gépelt nyilatkozatra Szalai saját kezűleg írta fel a címet („Új ügyintézőség vezeti az egybehívandó közgyűlést a Magyar Tudományos Akadémiát”), továbbá hogy a nyilatkozatot a nap folyamán leadta a rádióknak és az MTI-nek. A nyilatkozatot kibocsátóként a „Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának ügyintézősége” jegyezte.³⁰

Az ügyintézőség létrehozását Szalai azzal indokolta később, hogy üres volt az elnöki és főtitkári hivatal, miközben sürgős intézkedéseket kellett hozni: „Sürgősen szükséges volt, hogy az akadémiai ügyintézőt valamilyen ad hoc testület vegye át, és ez a testület meg is alakult – ad hoc és véletlenül – mintegy fél-tucatnyi olyan akadémikusból, akiket ismét csak telefonon el lehetett érni”.³¹

A vezetés jogköreit átvevő ügyintézőség ezután, még mindig október 31-én, egy felhívással fordult az MTA hivatalának és intézményeinek dolgozóihoz. Ebben felhívta az Akadémia dolgozóit, hogy „segítsék az ügyintézőséget abban, hogy az Akadémiának, mint a magyar tudományos élet központjának és vezető szervének működése fennakadást ne szenvedjen...”.³² A sokszorosított röplap aláírói a „Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának ügyintézősége nevében”: Bognár Géza, Hajós György, Jávorka Sándor, Manninger Rezső, Moravcsik Gyula, Szalai Sándor és Varga József.

Három nap múlva a tagértekezleten e névsort azzal árnyalta Szalai, hogy Varga József és Manninger Rezső nevét telefonos egyeztetés alapján tüntették fel, tehát ők ténylegesen nem voltak jelen. Varga József azonban október 31-én még éppenséggel az ellenpetíciót írta alá, később viszont valóban csatlakozott az ügyintézőséghez, Manninger Rezső ugyanakkor először beleegyezett nevének föltüntetésébe, de még aznap, ugyancsak telefonon visszalépett. A következő napokban azonban mások is bekapcsolódtak a – Szalai szavai szerint „változó és ideiglenes” – ügyintézőség munkájába, mint Nizsalovszky Endre, Bruckner Győző, Törő Imre, Zólyomi Bálint, az 1949-ben tanácskozó taggá minősítettek közül pedig Andreánszky Gábor.³³

30 Új ügyintézőség vezeti az egybehívandó közgyűlést a Magyar Tudományos Akadémiát [Szalai Sándor kézírásával írt cím], Bp. 1956. okt. 31. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt., nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/2.

31 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

32 A Magyar Tudományos Akadémia Központi Hivatalának és intézményeinek dolgozóihoz! Bp. 1956. okt. 31. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt.–nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/1.

33 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

A később csatlakozók közül az utóbb majd főszereplővé váló Nizsalovszky Endre jogász neve október 31-én még szintén az ellenpetíció aláírói között szerepelt, Andreánszky Gábor biológus képviselőjében pedig az Akadémia rendes és levelező tagjai (ekkor éppen 79 rendes és 76 levelező) mellett új csoport jelent meg a színen: a tanácskozó tagok. Hogy kik is ők, néhány évet vissza kell lapozni a történelemben. 1949-ben, amikor az Akadémiát „átszervezték”, 122 politikailag megbízhatatlannak ítélt akadémikust, az akkori tagság csaknem felét nem választották meg újra, ők lettek a tanácskozó tagok. (A rendelkezés első sorban a Horthy-korszakban taggá lett „megbízhatatlanok” eltávolítását célozta, de nem kizárólagosan: a 122 tanácskozó taggá visszaminősített közül 30-an már 1945–1948 között kapták címüket.)³⁴ Az ugyanekkor, 1949 végén módosított akadémiai alapszabály szerint a tanácskozó tagok az osztályüléseken részt vehettek és tudományos kérdésekhez hozzá is szólhattak, szavazati joguk azonban sem az osztályüléseken, sem az összes-üléseken nem volt, szervezeti és vagyoni kérdésekben pedig felszólalási joguk sem. A helyzetük azonban gyakorlatilag ennél is rosszabb volt: 1950–1956 között egyáltalán nem vonták be őket az Akadémia munkájába. A ténylegesen kizártaktól egyetlen dolog különböztette meg őket: használhatták „az Akadémia tanácskozó tagja” címüket.³⁵ (Az 1956 májusában módosított alapszabály már törvényesítette a gyakorlatban kialakult helyzetet: csak a cím használatára jogosította a tanácskozó tagokat, az Akadémia életében való részvételre nem.) Ez a csoport jelent meg Andreánszky Gábor képviselőjében az ügyintézőségben, s az ő további sorsuk, rehabilitációjuk vált a forradalom akadémiai utóvédharcainak központi kérdésévé.

Szalai Sándor a november 3-ai tagértekezleten tartott beszámolójában a 24 akadémikus ellenpetíciójára utalva külön hangsúlyozta, hogy az ügyintézőség négy-öt napos működése alatt csupán egyetlen határozatot hozott, miszerint össze kell hívni a tagértekezletet, és arra a tanácskozó tagokat is meg kell hívni. Összes többi tevékenysége csupán a napi ügymenet biztosítására szorítkozott. Ilyen volt az Akadémia épületének és értékeinek megvédése, hiszen például „néhány fegyveres ember” ezekben a napokban elvitte az Akadémia huszonhat autóját, a legfontosabb kérdés azonban – mint a harcok elültével minden munkahelyen, vállalatoknál, intézményekben a városban – az volt: mi legyen a személyzeti iratokkal, vagy ahogy akkoriban mondták, a káderanyagokkal?

Az Akadémia elnöksége még a forradalom előtti utolsó, október 20-ai ülésén (amelyen Nagy Imrét rehabilitálta) foglalkozott a káderanyaggal, megállapítva, hogy az „a tudományos dolgozókra sérelmes anyagot tartalmaz”. Az el-

34 *Hay Diana*: Tanácskozó tagok. (Kézirat.); *Kónya Sándor*: Az akadémiai tagság összetételének változásai, 1945–1949. *Magyar Tudomány*, 34 (1989) 496–507.

35 Több könyv és tanulmány foglalkozott az Akadémia „átszervezésével”. Közülük a legújabbak: *Kónya Sándor*: A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949). Bp. 1998. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 35 [110].); *Huszár Tibor*: A hatalom rejtett dimenziói. *Magyar Tudományos Tanács*, 1948–1949. Bp. 1995.; *Póttó János*: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle*, 36 (1994) 79–110.

nökség akkor úgy határozott, hogy „a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól, a tudományok doktorairól és kandidátusairól az Akadémia személyzeti nyilván- tartásában csupán pontos önéletrajz és a tudós publikációiról, munkahelyeiről, illetve kinevezéseiről, fizetéséről, kiküldetéseiről stb. szóló tárgyi adatok legyenek. Az egyéb káderanyagokat meg kell semmisíteni.”³⁶

Erre a határozatra hivatkozott Erdey-Grúz Tibor főtitkár október 31-én délelőtt (aki akkor tehát már bent volt hivatalában), amikor az Akadémiai Könyvtár ideiglenes forradalmi bizottságának küldöttsége közölte vele és az ügyintézőség jelen lévő tagjaival, hogy a pincében a főtitkár utasítására égetik a személyzeti osztály iratanyagát, s ők ezt az iratmegsemmisítést leállították. Szalai már többször idézett beszámolója szerint Erdey-Grúz a küldöttség és az ő jelenlétében közölte, hogy „valóban utasítást adott a káderanyag elégetésének megkezdésére és sajnálja ezt és visszavonja”. Az el nem égetett anyagot aztán visszahordatták a hivatalba, és ott az összes többi irattal együtt elzárták és az ajtókat lepecsételték.³⁷

Az iratok elégetésének megakadályozása válik majd 1957 nyarán a legfőbb vádponttá a könyvtár ideiglenes forradalmi bizottságának azon három tagja ellen, akik előbb leállították az iratmegsemmisítést, majd ezt közölték a főtitkár hivatalában Erdey-Grúzzal és az ügyintézőséggel. A küldöttség az ideiglenes forradalmi bizottság elnökéből (Pónyi István könyvtáros) és két tagjából állt (Haraszthy Gyula igazgató és Berlász Jenő osztályvezető). Berlász „bűneit” például így sorolja a fegyelmi határozat: „Tőle indult ki és kezdeményezte az Akadémia személyzeti és TÜK iratanyagának lepecsételését, maga személyesen vezette ezeknek az irattáraknak »zár alá vételét«, illetve lepecsételését. Maga is levonult az Akadémia székháza kazánházába az iratégetés megakadályozására, és az ott lévőköt vagy azok egyikét igazoltatta. Tagja volt annak a bizottságnak, amely az Akadémia főtitkáránál küldöttségben járt e káderanyagok ügyével kapcsolatban, és a bizottság első szónoka volt.”³⁸ A fegyelmi határozat indoklása arra persze nem utal, hogy a főtitkár ekkor visszavonta korábbi utasítását, utólag legitimálva a történeteket, mint ahogy arról is csak feltételezéseink lehetnek, hogy a harcok elülte után, első munkanapján miért éppen a káderanyag elégetését tartotta Erdey-Grúz a legsürgetőbb feladatnak. Annál is talányosabb ez a viselkedés, mert az elnökség október 20-ai határozatai közül a legnagyobb prioritású egy rehabilitációs bizottság létrehozása volt a tudósokkal és a tudományos minő-

36 Teendők. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének „Értelmiségi politikánk néhány kérdéséről” című határozatának végrehajtásához. Elnökségi ülés, 1956. október 20. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/7/4.

37 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3. A könyvtár forradalmi bizottságának az eseményeket összefoglaló, november 1-jén kelt levelét ld. [Rövidített] jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak 1956. évi november hó 3. napján de. 11 órakor Budapesten, az Akadémia dísztermében tartott értekezletéről. Uo. 36/1/2/2.

38 Fegyelmi határozat, 1957. júl. 11. Haraszthy Gyula és társai fegyelmi ügye, 1957. jún.–júl. MTA Levéltár, 3. Elnökségi titkárság, 49/4. 4631/T.

sítésekkel kapcsolatos hibák orvoslására (tíznapos határidővel). A személyzeti anyag „átdolgozását” csupán december 31-ig kellett volna végrehajtani, felelőse pedig az elnök (Rusznayák) és a személyi ügyekért felelős akadémiai titkár (Major Máté) lett volna az elnökségi határozat szerint, nem pedig a főtitkár.³⁹ Az 1957. nyári fegyelmi vizsgálatokból mindenesetre az hámozható ki, hogy a személyzeti iratokból kideríthető lett volna, kik rendelkeztek ÁVH-s (államvédelmi hatósági) kapcsolatokkal.⁴⁰ Ez lehetett tehát a sürgős megsemmisítési kísérlet oka.

Erdey-Grúz Tibor főtitkár tehát jelen volt, amikor az ügyintézőség átvette az elnökség és a főtitkár jogkörét, az Akadémia vezetését. A váltás mikéntjéről nem szólnak forrásaink, de a főtitkárnak tíz nappal később az elnökséghez írt levele – melyben bejelenti, hogy a következő közgyűlésen lemond tisztségéről, és addig is visszavonul az Akadémia vezetésében való részvételtől – e szavakkal kezdődik: „Megismételve f. évi október hó 31-én tett szóbeli kijelentésemet...”⁴¹ Ő tehát személyesen közölte elhatározását Szalaival és/vagy az ügyintézőséggel. Annak azonban nincs nyoma, hogy Rusznayák István elnök is megjelent volna ezekben a napokban az Akadémián. Szalai – beszámolója szerint – Nizsalovszky Endre és Moravcsik Gyula társaságában telefonon hívta fel Rusznayákot, aki a főtitkárhoz hasonlóan nyilatkozott: a következő közgyűlésen lemond posztjáról, s addig is visszavonul az ügyek intézésétől.⁴²

A napi ügyintézés zömmel ténylegesen a folyó ügyekre terjedt ki: élelmi-szer- és gyógyszerellátás, vagyonvédelem stb. Korabeli iratokban nincs nyoma, csak az 1957. nyári felülvizsgálat jegyzőkönyveiből derül ki, hogy az ügyintézőség (a hivatal ideiglenes forradalmi bizottságával együttműködve) néhány személyi ügyben is intézkedett. Fogarasi Béla alelnököt „kitiltotta” az Akadémiáról, megszüntette a személyzeti osztályt, s ezzel állását veszítette Nyíró Lajos, az osztály vezetője, továbbá elbocsátotta Szántó Lajost, az Akadémia függetlenített párttitkárát – ugyanakkor mindkettejük fizetését továbbra is folyósították. (Az 1957. nyári felülvizsgálat azonban ezekben az intézkedésekben is a humánus végrehajtást hangsúlyozta, miszerint a forradalmi bizottság Szántó „személyi igazolványát kijavította, hogy utcai igazoltatások során kellemetlensége ne legyen”, Nyíró részére pedig „állást próbált szerezni”. A hivatal forradalmi bizottságának elnöke ugyanekkor kijelentette: „Szántóval kapcsolatban az volt az álláspont, hogy rendes, becsületes ember, el kell helyezni, éppúgy, mint Nyíró.”⁴³)

39 Teendők. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének „Értelmiségi politikánk néhány kérdéséről” című határozatának végrehajtásához. Elnökségi ülés, 1956. október 20. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/7/4.

40 Fegyelmi határozat, 1957. júl. 11. Haraszthy Gyula és társai fegyelmi ügye, 1957. jún.–júl. MTA Levéltár, 3. Elnökségi titkárság, 49/4. 4631/T.

41 Erdey-Grúz Tibor levele az MTA elnökségéhez, 1956. nov. 9. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5. 895-R-1956.

42 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

43 Jegyzőkönyv az MTA hivatala forradalmi bizottságának tevékenységét felülvizsgáló bizottság munkájáról, 1957. augusztus 2., 6. és 13. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/3/1a. A főtitkár által ki-

Egy akkor kevés figyelemre méltatott, később azonban fontossá vált bejelentést ki kell emelnünk Szalai november 3-ai beszámolójából: „November elseje lévén, intézkedni kellett az illetményelőlegek kifizetéséről is. Megtörtént.”⁴⁴ Szalai azonban még csak utalást sem tett arra ekkor – későbbi adatokból derül csak ki –, hogy „az ideiglenes ügyintézőség elrendelte, hogy az Akadémia tanácskozó tagjai 1956. november hóra 2000 forint illetményt kapjanak”.⁴⁵ (Az 1949-ben tanácskozó taggá visszaminősített 122 korábbi akadémikusból 1956 őszére 39 meghalt, 9-et újra az Akadémia tagjává választottak, 5-en pedig tartósan külföldön tartózkodtak. Az akadémikusi illetmény kifizetésében érintettek száma tehát 69 volt.⁴⁶) Az ügyintézőség ezzel a döntésével jóval elébe szaladt az eseményeknek, hiszen egy vitatott legitimitációjú testület (a még nem létező nemzeti bizottság) felhatalmazással nem bíró vezetőségeként gyakorlatilag rehabilitálta a tanácskozó tagokat. Ez ügyben egyébként érezhetett támogatást maga mögött. E napokban ugyanis sorra alakultak az MTA intézeteiben a munkástanácsok, forradalmi bizottságok, s az MTA elnökségéhez eljuttatott követeléseikben a tanácskozó tagok helyzetének rendezése is megfogalmazódott.⁴⁷

November 2-án jelent meg a sajtóban az október 31-re keltezett, már említett ellennyilatkozat, s ezzel nyilvánossá vált a nemzeti bizottság és az ügyintézőség legitimitációs deficitje. Talán nem véletlenül ugyanezen a napon kelt az ügyintézőségnek ama felhívása, amely felkérte „az Akadémia összes Budapesten tartózkodó rendes, levelező és tanácskozó tagjait”, hogy másnap délelőtt 11 órakor jelenjenek meg az Akadémia Dísztermében tartandó értekezleten.⁴⁸ E felhívást az ügyintézőség öt tagján kívül a tanácskozó tagok nevében Andreánszky Gábor is aláírta.

küldött felülvizsgáló bizottság értékelése és javaslata a forradalmi bizottság működésével és annak tagjaival kapcsolatban. Dátálatlan [1957. aug. 13–16. között]. Uo. 36/1/3/1c.

44 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

45 Nizsalovszky Endre beszámolója a nemzeti bizottság működéséről. Jegyzőkönyv az MTA elnökségének 1956. december 1-jén tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/8/1. Nizsalovszky a nemzeti bizottság 1956. november 20-ai ülésén is beszámolt erről: „A bizottság megalakulása előtt az ideiglenes forradalmi bizottság [értelemszerűen az ügyintézőségeket érti ez alatt – P. J.] megkezdte a tanácskozó tagok számára fejenként 2000 Ft előleg kifizetését. November 3-ig ezt az összeget a belföldön élő 79 tanácskozó tag [sic! – valószínűleg elírás 69 helyett – P. J.] közül mindössze 12-en vették fel.” Titkári jelentés a MTA nemzeti bizottsága 1956. november hó 20. napjára kitűzött üléséhez, 1956. nov. 14. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/2/4.

46 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. I–III. Bp. 2003. MTA TK Tudománytár.

47 Ld. pl. „Követeljük, hogy az Akadémia újjászervezésekor a méltatlanul »tanácskozó taggá« degradált régi akadémiai tagokat azonnal rehabilitálják és nekik az Akadémia újjászervezési munkájában vezető szerepet adjanak. Az Akadémia újjászervezését *haladéktalanul* meg kell kezdeni!” (Kiemelések az eredetiben.) Az MTA Botanikai Kutatóintézet munkástanácsának levele a MTA elnökségének, Vácrátót, 1956. okt. 31. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt.–nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/3.

48 A felhívás aláírói: Hajós György, Jávorka Sándor, Moravcsik Gyula, Szalai Sándor, Varga József. A tanácskozó tagok nevében: Andreánszky Gábor. Felhívás, 1956. nov. 2. Uo. 36/1/1/6.

A nemzeti bizottság

A november 3-án, szombaton összeült tagértekezleten korelnökként Zimmermann Ágoston állatorvos elnökölt. Az Akadémia 79 rendes tagjából 44 vagy 45 volt jelen, a 76 levelező tagból 32–35, a Magyarországon élő 69 tanácskozó tagot pedig 11 vagy 12 fő képviselte, azaz a tagértekezleten 87–92 fő vett részt.⁴⁹ A tagértekezlet erre az ülésre valamennyi jelenlévőnek biztosította a szavazati jogot, Nizsalovszky Endrét megválasztotta az ülés jegyzőjének, s rövid vita után hozzájárult ahhoz, hogy az Akadémia hivatala forradalmi bizottságának két tagja megfigyelőként részt vehessen az értekezleten.

A tagértekezlet először Szalai Sándor beszámolóját hallgatta meg az elmúlt napokról – főleg erre a beszámolóra támaszkodtunk mi is az eddigiekben –, s Szalai utolsó mondatában maga is leszögezte: „Az ügyintézés intézkedéseinek természetszerűleg törvényes alapja nem lehetett, honnan is lett volna, ha nincs elnök, főtitkár, de ennek ellenére is [...] kérem, hogy végzett munkája alapján a felmentést megadni szíveskedjék.”⁵⁰ A beszámoló vitájában főleg az ellennyilatkozat aláírói firtatták – no nem a törvényességet, hiszen azt a forradalom valóban felülírta, hanem hogy volt-e joga bárkinek is az Akadémia nevében nyilatkozni,⁵¹ s a felmentvény megadását is a majdani közgyűlés hatáskörébe utalták.

A második napirendi pontot Nizsalovszky Endre a következőképpen vezette be: „Az akadémikusok egy csoportja, amely az akadémiai ügyek vitelét a szíven viseli, a megoldás módozatait a következőkben látja. A jelen helyzetben a legcélszerűbb megoldás volna mindenekelőtt egy akadémiai nemzeti bizottság megalakítása, amelynek tagjai sorában kizárólag 1949⁵² előtti, illetőleg akkor szereplő személyek vennének részt, és a bizottság keretében helyet kellene foglalniuk a tanácskozó tagoknak is, megfelelő részben.”⁵³ Az ügyintézés tehát

49 A pontos számokat nem lehet megállapítani, mert ellentmondás van a jelenléti ív és a későbbi jegyzőkönyvi névsor között. A jelenléti íven 85 aláírás szerepel, a jegyzőkönyvben pedig 91 név. Túlnyomó többségük egyezik, néhányan azok közül, akik nem írták alá a jelenléti ívet, felszólaltak, így biztosan jelen voltak, néhányan azonban csak a jegyzőkönyvi névsorban szerepelnek, a jelenléti íven nem, s hozzá sem szóltak, ebből adódik ez a kis bizonytalanság. Továbbá Zolnai Béla tanácskozó tag aláírása azonosítható a jelenléti íven, a jegyzőkönyvben viszont nem szerepel a neve. [Rövidített] jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak 1956. évi november hó 3. napján de. 11 órakor Budapesten, az Akadémia dísztermében tartott értekezletéről. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/2/2. Jelenléti ív, 1956. nov. 3. Uo. 36/1/2/1.

50 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

51 Az ellenpetíciót is aláíró Gyulai Zoltán fizikus pl. arra emlékeztetett, hogy „a Műszaki Egyetemen hétfőn, 29-én rendes, szabályszerű tanácsülések voltak. Nem látom be azt, hogy miért nem lehetett ugyanezt megtenni az Akadémián. [...] amint az egyetemen, úgy itt is meg lehetett volna tenni azt, hogy rögtön egy rendkívüli ülést összehívunk.” Uo.

52 A szó szerinti jegyzőkönyvben 1948, de ez nyilvánvaló elírás. A rövidített jegyzőkönyvben 1949 szerepel.

53 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

egyrészt nagyvonalúan átsiklott afölött, hogy minek is az ügyintézősége volt eddig, ha most kell nemzeti bizottságot alakítani, másrészt továbbra is saját kezében akarta tartani az irányítást. Ebbéli szándékában pedig a tanácskozó tagok visszaemelésének kétségtelenül pozitív, ámde differenciálatlan szándékát az 1949-ben vagy az után beválasztottak kollektív mellőzésével kívánta ellensúlyozni. Pedig 1949-ben, amikor a régi Akadémia csaknem felét tanácskozó taggá minősítették, nemcsak mondjuk Biró Ferencet (Rákosi Mátyás testvérét), Gerő Ernőt vagy Révai Józsefet választották az Akadémia tagjává, hanem – többek mellett – Babics Antalt és Rényi Alfrédot is.

A volt ügyvezetőség egy stencilezett személyi javaslatot is letett a tagértekezlet elé. Ez a nemzeti bizottság elnökének Kodály Zoltánt, alelnökének Fejér Lipótot és Zimmermann Ágostont javasolta, tagjaiként pedig osztályonként javasolt négy-négy nevet.⁵⁴ A huszonnyolc javasolt között hat tanácskozó tag volt (hetedikként ide sorolható Náray-Szabó István, aki hivatalosan ugyan tanácskozó tag sem volt, mert már 1948-ban kizárták), három olyan személy, akit 1949-ben tanácskozó taggá tettek, de időközben újra az Akadémia tagjai lettek, ketten pedig (Szalai és Sántha) frissen rehabilitáltak, azaz a huszonnyolcból tizenkettő volt politikailag nyilvánosan megbélyegzett az ötvenes években. Magát a listát Nizsalovszky mindazonáltal „ötletszerűen összeállított”-nak nevezte. A vita során később még Andreánszky Gábor, Moravcsik Gyula és Szalai Sándor jelezte, hogy részt vett a névsor összeállításában.

A vita kezdetben leginkább arról folyt, hogy kis létszámú operatív nemzeti bizottságot válasszanak-e, vagy nagy létszámú reprezentatívát. Az előbbi mellett szólt a testület hatékonyságának érve, az utóbbi mellett kiállók pedig a bizottság tekintélyére hivatkoztak: nagyobb súlya van egy sok ismert nevet felvonultató testület szavának. Molnár Erik helytelenítette az 1949 utáni akadémikusok kollektív mellőzésének szándékát, s Szalai Sándor nyomban mellé állt, kifejtve, hogy csak a közgyűlés jogosult a tagságokat felülvizsgálni, s hozzátette, hogy ez természetesen a most automatikusan visszakerült tanácskozó tagokra is vonatkozik. Az ülésen egyébként rendkívül aktív Haynal Imre – többekkel együtt – a névsor újragondolását javasolta, s egy odaszúrt mondata az ügyintézőség néhány napos ténykedésének éles kritikájaként is értelmezhető: „Nem vagyunk mi itt

54 I. osztály: Fekete Lajos (l. t.), Lakó György (l. t.), *Lazicius Gyula* (t. t.), Pais Dezső (r. t.); II. osztály: *Eckhart Ferenc* (t. t.), *Lukács György* (r. t.), Nizsalovszky Endre (r. t.), Szalai Sándor (kizárva 1950–1956, l. t.); III. osztály: Egervári Jenő (r. t.), *Gombás Pál* (r. t.), Hajós György (r. t.), Gyulai Zoltán (l. t.); IV. osztály: Andreánszky Gábor (t. t.), *Doby Géza* (t. t.), *Dudich Endre* (t. t. 1949–1951, l. t.), Mócsy János (r. t.); V. osztály: Baló József (t. t. 1949–1956, l. t.), Haynal Imre (r. t.), *Sántha Kálmán* (kizárva 1951–1956, r. t.), Törő Imre (r. t.); VI. osztály: *Kotsis Iván* (t. t.), *Mauritz Béla* (t. t.), *Vendl Aladár* (r. t.), Verebély László (t. t. 1949–1954, l. t.); VII. osztály: Bruckner Győző (r. t.), *Buzágh Aladár* (r. t.), Náray-Szabó István (kizárták, 1948), Varga József (r. t.). *Kurzíválva* azoknak a neve, akik nem vettek részt a tagértekezleten. (Rövidítések: l. t.: levelező tag, r. t.: rendes tag, t. t.: tanácskozó tag.) Javaslat a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának összetételére, [1956. nov. 3.]. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt.–nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/7.

[egy] klikk, akik a magunk pecsenyéjét akarjuk az ifjúság és a honvédség által felélesztett forradalmi tűzben megsütni” – mondotta.⁵⁵ A szétfolyni látszó vitát Bibó István praktikus javaslatai terelték vissza medrébe, majd ennek nyomán Kodály Zoltánt megválasztották a nemzeti bizottság elnökének, alelnökének Gombás Pál fizikust (aki 1949 végétől az Akadémiának is alelnöke volt), titkárnak pedig Nizsalovszky Endrét. Mivel Gombás éppen betegeskedett, felépüléséig Egerváry Jenő matematikust bízták meg helyettesítésével.

Az „operatív vagy reprezentatív” vitában kompromisszum született osztályonként három taggal, majd Haynal Imre javaslatára elvetették a kész listát, s az osztályokat bízták meg új jelöléssel. Személyeskedésektől sem mentes viták után – amelyben a III. (matematikai és fizikai) osztály tagjai játszották a főszerepet – 83 írásban leadott szavazattal⁵⁶ választották meg a nemzeti bizottság 21 tagját.⁵⁷ Négy tanácskozó tag került be a nemzeti bizottságba (Eckhardt Sándor [I. oszt.], Eckhart Ferenc [II. oszt.], Andreánszky Gábor [IV. oszt.] és Plank Jenő [VII. oszt.]), három volt tanácskozó tag, akiket eddigre már visszavettek (Dudich Endre [IV. oszt.], Baló József [V. oszt.] és Verebélly László [VI. oszt.]), továbbá az egykor meghurcoltak közül Szalai Sándor (II. oszt.). Beválasztottak viszont egy olyan akadémikust is, aki 1949 után lett az Akadémia tagja (Geleji Sándor, VI. oszt.). Az itt megválasztott 21 tagból 17-en szerepeltek az ügyintézőség eredeti, 28 fős listáján is, csupán négy osztály hozott be egy-egy új nevet (Eckhardt Sándor [I. oszt.], Issekutz Béla [V. oszt.], Geleji Sándor [VI. oszt.] és Plank Jenő [VII. oszt.]).

A tagértekezlet végén Nizsalovszky Endre ismertette a jelenlévőkkel, hogy Szabolcsi Bence előző este telefonon beszélt Kodály Zoltánnal, aki megválasztása esetén a nemzeti bizottság nevében egy deklarációt kíván közzétenni. (Rögzítsük itt a tényt, amely a későbbiek során válik fontossá: az értekezleten jelen nem lévő Kodály előre tudott elnökké választásának szándékáról, s az általa fogalmazott, megválasztása esetén közzétenni kívánt nyilatkozatnak már a pusztá léte azt jelzi, hogy nem volt kifogása elnökké választása ellen.) A tagértekezlet elfogadta a Kodály által javasolt szöveget, majd föloszlott.

55 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/4; 36/1/2/3.

56 Az ülés során többször szavaztak kézfelemeléssel, de csak három esetben állapították meg pontosan a szavazatok arányát. Egyszer 68-an, kétszer pedig 75-en voksoltak. Uo.

57 A megválasztott tagok osztályonként (zárójelben a kapott szavazatok száma): I. osztály: Pais Dezső (74), Lakó György (66), *Eckhardt Sándor* (46); II. osztály: *Eckhart Ferenc* (72), *Lukács György* (60), Szalai Sándor (53); III. osztály: Egerváry Jenő (70), Gyulai Zoltán (60), Hajós György (50); IV. osztály: *Dudich Endre* (68), Mócsy János (66), Andreánszky Gábor (52); V. osztály: Haynal Imre (74), Baló József (68), Id. Issekutz Béla (50); VI. osztály: Verebélly László (70), *Vendl Aladár* (55), Geleji Sándor (45); VII. osztály: Bruckner Győző (77), Varga József (69), Plank Jenő (37). *Kurziválva*, akik nem voltak jelen az ülésen. Uo.; valamint A nemzeti bizottság tagválasztásának részletes eredménye, 1956. nov. 3. Az MTA nemzeti bizottságának levezetése, 1956. okt.–nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/8.

Az értekezleten elnöklő Zimmermann Ágoston és Nizsalovszky még összeállítottak egy levéltervezetet a nemzeti bizottság megválasztott tagjainak, hiszen közülük öten nem is voltak jelen, így nem tudhattak új tisztükről,⁵⁸ majd Nizsalovszky megírta a sajtóközleményt az Akadémia nemzeti bizottságának most már tényleges megalakulásáról – hozzáfűzve a Kodály által javasolt nyilatkozatot⁵⁹ – és 17 óra 40 perckor elküldte az MTI-nek, 18 órakor pedig a Rádió rögzítette Nizsalovszky beszámolóját. November 3-a volt, kora este. A Rádió még aznap éjjel, fél 11-kor sugározta a beszámolót,⁶⁰ a sajtóközlemény pedig a másnapi lapokban meg is jelent⁶¹ – már ha egyáltalán beszélhetünk november 4-én hajnalban „megjelent” napilapokról, Budapesten aligha. Az *Egyetemi Ifjúság* még egy csípős kis kommentárt is fűzött a hírhez. A szerkesztőségi glossza üdvözli Kodály és Nizsalovszky megválasztását, Gombást és Egerváryt, a bizottság alelnökét és helyettesét azonban a „moszkovita” Alexits György „belső barátai”-ként aposztrofálta. Leginkább azonban Molnár Eriket és Alexitset támadta, akiknek „volt képe megjelenni és felszólalni”, s gúnyolódva pozitív példaként említette Erdey-Grúz főtitkárt, aki „legalább annyi tisztességgel rendelkezett, hogy hallgatott, mint dinnye a fűben”.⁶² Másnap, november 4-én azonban ez már alighanem keveseket bosszantott – ha egyáltalán bárki is hozzájutott e laphoz és olvasni támadt kedve. Hajnalban ugyanis újra megindultak a szovjet tankok.

58 Zimmermann Ágoston és Nizsalovszky Endre levélvázlata, 1956. nov. 3. Uo. 36/1/1/10. Az összevívandó közgyűlés feladatait e levél így határozza meg: „A rendkívüli közgyűlés feladata lesz a lemondott és az ügyek intézésétől visszavonult elnök és főtitkár helyett új vezetőket választani, az Akadémia életében a múltban felmerült hibákat kiküszöbölni, különösen a tanácskozó tagok és ama régi tagok jogállását rendezni, akik 1949-ben tanácskozó tagokként sem ismertettek el. Ugyancsak a rendkívüli közgyűlés fogja felülvizsgálni az 1956. október 23. napján megindult forradalmi események során az Akadémián és intézményei keretében történeteket és tett intézkedéseket.”

59 „A választások után az értekezlet az Akadémia további működése során követendő irányelvekként a következőket fogadta el: 1. Az Akadémia támogatja a kormányt a független és semleges Magyarország kivívására irányuló törekvéseiben. 2. Az Akadémia minden rendelkezésére álló eszközzel biztosítani fogja az új, független Magyarországon a független tudományos munka lehetőségeit. 3. Az Akadémia sürgősen jóvá fogja tenni azokat az elvi, személyi és szervezeti téren elkövetett hibákat, amelyek az utóbbi évek folyamán munkájára rossz fényt vetettek.

Ugyanakkor mind a maga erkölcsi presztízsének, mind az európai tudományos közvélemény követelményeinek tiszteletben tartásával minden erejével meg fogja előzni, hogy feleslően megtorlásokkal és személyi hajszákkal beszennyezze munkáját és becsületét.” Rádiókommuniké, 1956. nov. 3. du. 17⁴⁰. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt., nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/9.

60 Titkári jelentés a MTA nemzeti bizottsága 1956. november hó 20. napjára kitűzött üléséhez. 1956. nov. 14. Uo. 36/1/2/4a.

61 A Tudományos Akadémia új nemzeti bizottsága. Népszabadság, 1956. nov. 4. 3.; Megalakult a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottsága. Egyetemi Ifjúság, 1956. nov. 4. 3.

62 Akadémiai kommentár. Egyetemi Ifjúság, 1956. nov. 4. 3.

Senkiföldje

A történet itt néhány napra ismét megszakad. Nizsalovszky Endre úgy állapodott meg Szalai Sándorral, hogy november 5-én veszi át tőle a folyó ügyeket, a szovjet támadás, az újra kitörő harcok azonban ezt lehetetlenné tették.⁶³ Mire viszont sor kerülhetett arra, hogy az immár legitim nemzeti bizottság megkezdje működését, alapvetően megváltoztak a körülmények. November 7-én ugyanis a Kádár János vezette forradalmi munkás-paraszt kormány eskütétel utáni első rendeletei egyikével visszaállította az állami intézmények október 23. előtti jogállását és akkori vezetését, egyben a forradalmi és nemzeti bizottságokat megfosztotta intézkedési joguktól, tanácsadó testületként ismerve el csak ezeket.⁶⁴

A jogász Nizsalovszky az MTA nemzeti bizottságának első – és egyetlen – ülésére készített titkári beszámolójában le is szögezte, hogy e rendelettel tárgyalanná vált a bizottság ama feladata, hogy „az elnök és a főtitkár visszavonulása folytán az Akadémia ügyeinek közvetlen vezetéséről is gondoskodjék”.⁶⁵ Rusznyák István elnök és Erdey-Grúz Tibor főtitkár tehát ismét az Akadémia törvényes vezetői lettek, ők azonban november 8-án telefonon immár Nizsalovszkyval is közölték (miként korábban Szalai Sándorral), hogy „tisztükről lemondanak és addig sem kívánnak az ügyek intézésében részt venni, amíg a közgyűlés elnököt és főtitkárt választ”.⁶⁶ Erdey-Grúz ezen elhatározását már másnap írásba foglalta, s egyben bejelentette, hogy „f. évi rendes szabadságomból hátralévő 40 munkanap szabadságot f. hó 10-től kezdődően kívánom igénybe venni”.⁶⁷ A főtitkár helyettesítéséről egyértelműen rendelkezett az akadémiai alapszabály, így november 13-tól Bognár Géza akadémiai titkár, a főtitkár állandó helyettese vette át a főtitkárság irányítását. (A három másik akadémiai titkár közül ketten, Major Máté és Jánossy Lajos változatlanul bejártak és végezték munkájukat, a harmadik titkár, Hevesi Gyula, a Tanácsköztársaság egykori népbiztosa azonban e napokban nemigen mutatkozott az Akadémián.)

Rusznyák esetében a váltás nem ment ilyen egyszerűen. Nizsalovszky – beszámolója szerint – felkérte az elnököt, hogy az alapszabály 23. §-a⁶⁸ értelmében jelölje ki az őt helyettesítő alelnököt, Rusznyák viszont erre nem volt hajlandó. Mivel azonban az alelnökök közül Gombás Pál egyrészt beteg volt, másrészt a nemzeti bizottság alelnökévé választották, s ez utóbbi, tehát a nemzeti bizottság

63 Titkári jelentés a MTA nemzeti bizottsága 1956. november hó 20. napjára kítűzött üléséhez. 1956. nov. 14. MTA Levéltára, 3 Elnök 36/1/2/4a.

64 Tájékoztató a minisztertanács november 7-i üléséről. Népszabadság, 1956. nov. 8. 1.

65 Titkári jelentés a MTA nemzeti bizottsága 1956. november hó 20. napjára kítűzött üléséhez. 1956. nov. 14. MTA Levéltára, 3 Elnök 36/1/2/4a.

66 Uo.

67 Erdey-Grúz Tibor levele az MTA elnökségéhez, 1956. nov. 9. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5. 895-R-1956.

68 Nizsalovszky titkári jelentésében 26. § szerepel, de ez nyilván elírás. Az 1956. májusi alapszabály 23. § (1) bekezdése: „Az elnököt akadályoztatása esetén az általa kijelölt alelnök helyettesíti.” *Kónya S.*: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” i. m. 323.

alelnöki tisztségét kívánta felépülése után megtartani, a másik alelnök, Ligeti Lajos vette át az Akadémia vezetését november 9-én.⁶⁹ Ruzsnyák azonban még tíz napig lebegtette saját helyzetét, s akkor is egy rendkívül taktikus, többféle-képpen érthető, kétmondatos levélben jelentette be visszavonulását. Mint írta: „Az 1956. október 23. után bekövetkező időkből olyan jelenségeket tapasztaltam, amelyekből azt a következtetést kellett levonnom, hogy az a bizalom, amellyel Akadémiánk tagjai engem az Akadémia élére állítottak, esetleg már nem olyan teljes, mint ez ideig volt. Ezért elhatároztam, hogy az összehívandó közgyűlésen bejelentem lemondásomat, és addig is a számomra még f. évre járó szabadságomat kiveszem és ezen idő alatt visszavonulok az Akadémia ügyeinek vezetésétől.”⁷⁰ Nyilván nem véletlen, hogy a levelet nem az Akadémia elnökségéhez, hanem az Akadémiához címezte, jelezve ezzel, hogy az ekkori vezetést nem ismeri el. Továbbá a mondatszerkezetből nehéz lenne eldönteni, hogy a visszavonulás csupán a szabadság időtartamára vonatkozik vagy a közgyűlésig értendő, mint ahogy a „bizalom”-nak is lesz még szerepe a közeli jövőben.

Az Akadémia vezetése tehát ismét megfelelt a fennálló rendelkezéseknek, zavarok mutatkoztak ugyanakkor a nemzeti bizottság élén. November 13-ára konszolidálódott annyira a helyzet Budapesten, hogy Nizsalovszky táviratban értesíthette a Galyatetőn tartózkodó Kodályt tíz nappal korábbi elnökké választásáról.⁷¹ Kodály hat nap múlva küldte el – az előzmények ismeretében meglepő, immár a megfordult helyzet realitásaival számoló – választáviratát: „Távirata ma érkezett megtiszteltetést köszönöm de tekintettel koromra körülményeimre és zenei munkámra elnökség gondját nem vállalhatom Kodály”.⁷² Elnöke további, alig háromheti fennállása alatt sem lett a nemzeti bizottságnak, erről azonban a bizottság tagjai még november 20-ai ülésükön sem értesülhettek, mert Kodály előző nap feladott elutasító válasza késve érkezett. Kodály helyettesítésére ezen az ülésen Haynal Imrét kérték fel,⁷³ tényleges tevékenységéről azonban semmi nyom nem maradt a következő hetekből.

Közben az Akadémia vezetése és a nemzeti bizottság titkára két tiltakozó levelet is írt Kádár Jánosnak. Az első, kissé kétes hitelűben, november 12-én Nagy Tamás közgazdász és Erdei Ferenc akadémikus letartóztatása ellen tiltakoztak, s csak szabadon bocsátásuk esetén látták biztosítottnak „a tudományos

69 Titkári jelentés a MTA nemzeti bizottsága 1956. november hó 20. napjára kítűzött üléséhez. 1956. nov. 14. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/2/4a.

70 Ruzsnyák István levele az Akadémiához, 1956. nov. 19. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5. 900-R-1956.

71 A távirat szövege: „A Magyar Tudományos Akadémia nemzeti bizottságának az 1956. november 3-án tartott tagértekezleten megválasztott elnökét tisztelettel üdvözlí és utasításait kéri Nizsalovszky Endre akadémikus a Bizottság titkára”. Távirat Kodály Zoltánnak Galyatetőre [1956. nov. 13.]. Az MTA nemzeti bizottságának levelezése, 1956. okt.–nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/1/14. A gépelt eredetire kézzel ráírva: „Távirat 1956. november 13-án feladva.”

72 Kodály Zoltán választávirata, 1956. nov. 19. Uo. 36/1/1/15.

73 Jegyzőkönyv az MTA nemzeti bizottságának 1956. november 20-ai üléséről. Uo. 36/1/2/4b.

és egyetemi oktató munka újrafelvételének feltételeit”.⁷⁴ A második, november 17-én kelt levél az Akadémia vezetőségének és tagjainak mélyszégyenét tolmácsolja az egyetemisták tömeges letartóztatása miatt, s kéri a kormány elnökétől a letartóztatottak mielőbbi szabadlábra helyezését. Itt azonban már nincs feltétel, az intézkedéstől immár csupán azt remélik, hogy „az egyre nagyobb arányokat öltő nyugtalanság az egyetemi ifjúság, a szülők és az értelmiség ügyét szívéen viselők körében lecsillapodhassék”.⁷⁵ November 13-án utolsó útjára kísérték az október 25-én lelőtt I. Tóth Zoltánt, 20-án pedig megtartották a nemzeti bizottság első és egyetlen ülését.

Az ülésen a nemzeti bizottság 21 megválasztott tagjából 13-an vettek részt.⁷⁶ Nizsalovszky Endre a november 3-a óta eltelt két hét eseményeinek ismertetése után javaslatot tett a bizottságnak „a tanácskozó tagok és a velük egy tekintet alá eső személyek, valamint özvegyeik járandóságai tekintetében”. Mint elmondta – s már említettük –, még az ügyintézés kezdte meg a tanácskozó tagoknak novemberre fejenként 2000 forint kifizetését, amit november 3-ig a 69 Magyarországon élő tanácskozó tagból 12-en vettek fel. A kifizetéseket a Pénzügyminisztérium hozzájárulásával november 3-a után is folytatták, sőt két esetben Nizsalovszky „saját felelősségére” olyan kifizetéseket is elrendelt, ahol az érintettek (Náray-Szabó István és Papp Simon) „hivatalosan” nem tartoztak a tanácskozó tagok közé.⁷⁷ A nemzeti bizottság ezt utólag tudomásul vette, sőt álta-

74 Levél Kádár Jánosnak, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnökének, 1956. nov. 12. Uo. 36/1/1/13. A levél eredetijét nem ismerjük, a másolaton a következő neveket tüntették fel aláíróként: Nizsalovszky Endre, Major Máté, Erdey-Grúz Tibor, Bognár Géza, Alexits György, Rusznyák István, Szabolcsi Bence, Rényi Alfréd, Jánosy Lajos, Novobáztzy Károly. Major és Jánosy akadémiai titkár, Alexits és Novobáztzy elnökségi tag, Szabolcsi Bence pedig tiszteleti elnökségi tag volt ekkor, s egyéb forrásokból tudjuk, hogy részt is vettek ezekben a hetekben az Akadémia irányításában. Ugyancsak jelen lehetett és alá is írhatott Rényi Alfréd, aki viszont ekkor semmiféle tisztséget nem viselt az Akadémián. Az éppen visszalépett elnök és főtitkár, Rusznyák és Erdey-Grúz nevének szerepeltetése viszont erős kétségeket ébreszt aziránt, hogy egyáltalán elküldték-e ezt a levelet.

75 Levél Kádár Jánosnak, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnökének, 1956. nov. 17. Uo. 36/1/1/18. A levél aláírói: Ligeti Lajos, az Akadémia ügyvezető alelnöke, Bognár Géza, az Akadémia helyettes főtitkára, Gombás Pál, az Akadémia nemzeti bizottságának alelnöke, Nizsalovszky Endre, az Akadémia nemzeti bizottságának titkára.

76 Jegyzőkönyv az MTA nemzeti bizottságának 1956. november 20-ai üléséről. Uo. 36/1/2/4b. Nem volt jelen: II. osztály: Lukács György, III. osztály: Egerváry Jenő, IV. osztály: Dudich Endre, V. osztály: Issekutz Béla, VI. osztály: Vendl Aladár, Verebélly László, VII. osztály: Plank Jenő, Varga József. Lukács ekkor a jugoszláv követségen tartózkodott, Egerváry pedig, aki Gombás helyetteseként összehívta az ülést, a jegyzőkönyv tanúsága szerint szívtrombóvizist kapott. (Meghívó a MTA nemzeti bizottság 1956. november 20-i [10 óra] ülésére, 1956. nov. 12. Uo. 36/1/1/17.) A többi hiányzó közül Dudich és Vendl esetében lehetséges, hogy nem is tudtak bizottsági tagságukról, hiszen november 3-ai megválasztásukkor sem voltak jelen.

77 Jegyzőkönyv az MTA nemzeti bizottságának 1956. november 20-ai üléséről. Uo. 36/1/2/4b. Náray-Szabó Istvánt 1947-ben a Magyar Közösség-perben, Papp Simont 1948-ban a MAORT-perben ítélték el, így őket már az Akadémia 1949-es „átszervezése” előtt kizárták, ennek következtében tanácskozó tagok sem lehettek.

lános elvé tette, azt javasolva az Akadémia vezetésének, hogy minden korábbi kizárást meg kell vizsgálni, s ha az jogsértő volt, a kizártakat a tanácskozó tagokkal azonos jogállásúaknak kell tekinteni.⁷⁸ A nemzeti bizottság azt is javasolta, hogy a tanácskozó tagok decemberre 1000 forintot kapjanak, a tanácskozó tagok özvegyei pedig novemberre 1000, decemberre 500 forintot.

Ezekkel a javaslatokkal a jelenlévők mind egyetértettek, vitát váltott azonban ki a káderanyag kérdése. Mint emlékezhetünk, a káderanyag október 31-e óta a személyzeti osztály lepecsételt szobáiban hevert abban a rendezetlen állapotban, ahogyan a kazánházból visszahordták. Szalai Sándor egy szűkebb bizottságra bízta volna kiosztás előtti átnézését, mert – mint mondta – van abban „bűnvádi eljárás alapjául és családi élet feldúlására alkalmas anyag is”. Ne firtassuk, hogy ezt honnan tudhatta, de a káderanyag mellett felvetette a főtitkár páncélszekerényében őrzött pártutasítások kérdését is. Rövid vita után a Haynal Imre, Gombás Pál és Nizsalovszky által képviselt józanabb álláspont kerekedett felül, miszerint a páncélszekerényhez nem nyúlhatnak, a káderanyagot pedig ki kell osztani az érdekelteknek. Ez utóbbihoz Pais Dezső javaslatára hozzáfűzték: „Az anyag kézbesítésekor az érdekelteket fel kell hívni, hogy az anyag történeti becsű darabjait őrizzék meg, és eredetiben vagy fotokópiában nyújtsák be az Akadémiához.”⁷⁹

A nemzeti bizottság végül kiküldött két szűkebb bizottságot, az egyiket az *Akadémiai Kiadónál* megjelenés előtt álló művek áttekintésére,⁸⁰ a másikat az Akadémián október 23-tól november 13-ig történtek kivizsgálására.⁸¹ Az első bizottság elvégezte munkáját, annak eredményéről azonban az intézmény vezetését rövidesen ismét a kezébe vevő elnökség fog majd dönteni, a második bizottság tevékenységének azonban nem maradt nyoma.

Az Akadémia vezetése e november végi napokban még szorosan együttműködött a nemzeti bizottsággal. 24-én Bognár Géza akadémiai főtitkárhelyettes és Gombás Pál nemzeti bizottsági alelnök együtt utasították az elnöki titkárság vezetőjét, hogy a káderanyagokat „a legsürgősebben juttassa el azoknak a kezéhez, akikre a káderanyagok vonatkoznak”,⁸² s ez a következő hetekben maradéktalanul meg is történt. E napokban értesülhetett a vezetés arról is, hogy két akadémikus, a mezőgazdász Sedlmayr Kurt rendes tag és a geológus Kántás Károly levelező tag valószínűleg elhagyták az országot. Erre utal a főtitkárhelyettes óv-

78 Uo. A nemzeti bizottság saját kebeléből kijelölt egy szűkebb bizottságot is Bruckner Győző, Mócsy János és Nizsalovszky Endre részvételével, hogy vitás esetekben legyen az Akadémia vezetésének segítségére.

79 Uo.

80 Tagjai: Szalai Sándor, Pais Dezső és Issekutz Béla.

81 November 13-án vette át a főtitkári hivatal vezetését Bognár Géza, e naptól tekinthető alapszabályszerűnek az intézmény vezetése. A bizottság elnöke Vendl Aladár, tagjai: Geleji Sándor, Hajós György, Lakó György, segítségükre pedig felkérték Varga István tanácskozó tagot.

82 Gombás Pál alelnök és Bognár Géza főtitkárhelyettes levele Tőkés Ottóhoz, az MTA elnökségi titkárság vezetőjéhez, 1956. nov. 24. Az MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/5. 889-R-1956.

intézkedése: utasította a gazdasági hivatalt, hogy az érintettek illetménye csak személyesen adható ki, meghatalmazásra nem.⁸³ (A hír később igaznak bizonyult: mindketten Ausztriában telepedtek le, s e tettükért, mivel – az indoklás szerint – „méltatlanná váltak akadémiai tagságukra”, az elnökség 1958. október 17-én mindkettejüket kizárta az Akadémia tagjai sorából.⁸⁴)

Visszarendeződés

Az október 20-ai elnökségi ülést követően december 1-jén ült össze először az Akadémia elnöksége – ismét csak jócskán megváltozott körülmények között. S hogy e változás irányát és mértékét érzékeltetni lehetett, mutatja egy előző nap történt furcsa lemondás. Straub F. Brunó írásban jelentette be, hogy lemond választott elnökségi tagságáról, mivel az „új alapszabályok” értelmében az osztálytitkárok is az elnökség tagjai lettek, így megítélése szerint a választott elnökségi tagok funkciója felesleges kettősséget jelent.⁸⁵ Csakhogy az „új” alapszabályok 1956 májusa óta, azaz fél éve érvényben voltak! Aligha járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy Straub elnökségi tagként nem akarta a nevét adni ahhoz, aminek eljövételét feltételezte. S másnap meg is kezdődött a visszarendeződés.

Persze először csak lassan, óvatosan. Az elnökségi ülésen Ligeti elnökölt, meghívottként – először és utoljára – részt vett rajta a nemzeti bizottság titkára és a hivatal forradalmi bizottságának elnöke, de immár ismét megjelent az ülésen a visszavonult elnök és főtítkár, s ugyancsak részt vett rajta az elmúlt hetekben nem nagyon mutatkozó Fogarasi Béla alelnök és Hevesi Gyula akadémiai titkár is. Bognár Géza, a főtítkári teendőket ellátó helyettes beszámolójában meg is indokolta a „visszavonultak” részvételét: „az Akadémia törvényes vezető szerveként csakis az alapszabály szerinti közgyűlés által titkos szavazással megválasztott elnökséget tekinthetjük” – mondotta. Ez persze „nem zárja ki azt – tette hozzá nyomban –, hogy az akadémikusoknak egy része egyes kívülálló személyekkel – pl. tanácskozó tagokkal vagy tudományos fokozatokkal rendelkező kutatókkal együtt – ne hozhassanak létre társadalmi szervezetet (nemzeti bizottság, forradalmi tanács stb.), amelyeknek véleményét és javaslatait az elnökség mindenkor meghallgatja”.⁸⁶ A tanácskozó tagok tehát ismét „kívülálló személyek” lettek, a nemzeti bizottság meg „társadalmi szerv”, amelynek javaslatait „mindenkor” meghallgatják.

Nizsalovszky Endre tehát még ismertethette az elnökség előtt a nemzeti bizottság november 20-ai ajánlásait a tanácskozó tagoknak és özvegyeiknek már

83 Bognár Géza h. főtítkár feljegyzése Dibácsi Miklós részére, 1956. nov. 26. Uo. 77/6. 901-R-1956.

84 Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1958. október 17-i üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 5/11/1.

85 Straub F. Brunó levele az MTA elnökségéhez, 1956. nov. 30. MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/6. 905-R-1956.

86 Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1956. december 1-jén tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/8/1.

kifizetett és még kifizetendő illetményről, beszámolhatott a káderanyagok folyamatban lévő kiosztásáról, továbbá az *Akadémiai Kiadó*hoz kiküldött háromfős bizottság javaslatáról, mely szerint a kiadás előtt álló természettudományi munkák jelenjenek meg, a társadalom- és történettudományi munkákat pedig lektoráltassák újra.⁸⁷ Bognár Géza azonban már nem javasolta, hogy az elnökség anyagi kihatással járó intézkedést hozzon (nem is hozott), mivel „az 1956. évi prémium céljára rendelkezésre állott összegből 400 000 forint felhasználódott a be nem tervezett tanácskozó tagok és özvegyeinek f. é. november havi illetményére”.⁸⁸ Decemberre a tanácskozó tagok tehát nem kaptak semmit (mint ahogy később sem), s további sorsukról Erdey-Grúz javaslatára az a halogató-időhúzó határozat született, hogy az „osztályülések foglalkozzanak az elnökség által megadott direktívák szerint a tanácskozó tagok kérdésével, és az előkészített anyag kerüljön az elnökség plénuma elé”. Az *Akadémiai Kiadó*hoz kiküldött bizottság munkáját pedig Alexits György, a Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottság (KFB) titkára köszönettel tudomásul vette, de a döntést a KFB hatáskörébe utalta.

Az elnökségnek a nemzeti bizottság javaslataira adott válasza világosan mutatják a bizottság háttérbe szorulásának-szorításának felgyorsulását. Az 1949 utáni, s különösen az 1953–1956 közötti korszak politikai cikk-cakkjain edződött vezetők jól érzékelték az országos politika irányváltását, a Kádár-kormány megerősödését. Bár az ülés résztvevői ezt ekkor nyilván egyik oldalon sem tudhatták, a nemzeti és forradalmi bizottságoknak még mindösszesen négy napjuk maradt, hogy hangjukat hallathassák, a másik oldalon meg hogy ezt „mindenkor” meghallgassa. A kormány december 5-én életbe lépett határozata ugyanis „a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű társadalmi szervek megszüntetéséről” intézkedett.⁸⁹

Szabolcsi Bence javaslatára még egy határozat született december 1-jén. Eszerint az „elnökség a Magyar Tudományos Akadémia előtt álló országos jelentőségű feladatok sikeres megoldásának egyik nélkülözhetetlen feltételét Lukács György elnökségi tag aktív közreműködésében látja. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége azzal a javaslattal fordul a kormányhoz: tegyen lépéseket, hogy Lukács György akadémikus visszatérhessen a magyar tudományos életbe”.⁹⁰ Lukács – mint ismeretes – a Nagy Imre-csoport sorsában osztozott ekkoriban Romániában. Ligeti Lajos néhány nap múltán el is küldte a határozatot Kádár Jánosnak,⁹¹ a kormányfő azonban válaszra sem méltatta az Akadémiát.

87 Uo. Az Akadémiai Kiadó levele az MTA nemzeti bizottságnak, Szalai Sándornak, 1956. nov. 30. Uo.

88 Uo. A 400 000 forint az illetményen kívül más tételeket is tartalmazhatott, hiszen a 69 élő tanácskozó tag (plusz a két korábban kizárt), továbbá a maximálisan lehetséges 39 özvegy (fejenként 2000, ill. 1000 forinttal) összesen csak 181 000 forintot kaphatott.

89 A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány határozata. Népszabadság 1956. dec. 5. 1.

90 Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1956. december 1-én tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/8/1.

91 Ligeti Lajos elnökhelyettes levele Kádár Jánosnak, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnökének, 1956. dec. 6. MTA elnöke levelezése, 1956. okt. MTA Levéltára, 3. Elnök 77/6. 908-R-1956.

A tanácskozó tagok ügye az osztályok elé került tehát, ahol majd 1957. január végére születnek meg a javaslatok. Azon a területen viszont, ahol a tudományos életben az elmúlt években a legkirívóbb igazságtalanságokat követték el, megkezdődött némi kapkodó tűzoltás. Ez a terület a tudományos minősítések ügye, a jogtalanságok elkövetője pedig a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) volt. A dolog megértéséhez azonban néhány évet ismét vissza kell kanyarodnunk.

1950–1951-ben két törvényerejű rendelet (tvr.) vezette be Magyarországon a tudományos minősítések új, szovjet mintára kialakított rendszerét, a tudományok kandidátusa és a tudományok doktora fokozatot.⁹² Mindkét fokozatot az Akadémia elnökségének felügyelete alá telepített TMB⁹³ adományozhatta, amelynek elnökét, titkárát és tagjait az Akadémia elnökségének javaslatára (de azt nem feltétlenül követve) először az elnöki tanács, 1951-től a minisztertanács nevezte ki. A rendeletek értelmében mindkét fokozatot meg lehetett szerezni disszertáció benyújtása és megvédése nélkül is.⁹⁴ Azaz a politikai szféra által összeállított, „megszűrt” TMB kis túlzással szinte bárkiből tudóst kreálhatott, ha úgy ítélte meg, hogy azt „kiérdemelte”.⁹⁵ (Nem ez vált ugyan a minősítések meghatározó elemévé, de a lehetősége fennállt, s éltek is vele.) A másik oldalról viszont bárkit meg is foszthatott korábban elért tudományos címétől. Az 1951. évi 26. tvr. ugyanis úgy rendelkezett (7. § [1]), hogy „az egyetemi ny.[ilvános] r.[endes] tanárok, ny. r[end]k.[ívüli] tanárok, intézeti tanárok, klinikai főorvosok, c.[ímzetes] ny. r. tanárok, főiskolai tanárok, kutatóintézeti vezetők és osztályvezetők, magántanárok és adjunktusok tudományos munkásságát a TMB 1952. szeptember hó 30. napjáig kérelmükre felülvizsgálja, annak megállapítása céljából, hogy megkaphatják-e a tudományok doktora fokozatot, illetőleg a kandidátusi fokozatot”. 1952. január 1-ig lehetett kérelmezni a meglévő címek ese-

92 1950. évi 44. számú tvr. (XI. 26.) újszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozása tárgyában; 1951. évi 26. számú tvr. (IX. 11.) a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése [...] tárgyában. Ezek végrehajtási utasítása a 184/1951. (X. 16.) M. T. számú minisztertanácsi rendelet.

93 Az 1950. évi 44. tvr.-ben elnevezése Országos Tudományos Képesítő Bizottság (OTKB), ez a 7/1951. (I. 3.) M. T. számú rendelettel Országos Aspirantúra Bizottságra változott, majd az 1951. évi 26. tvr.-el véglegesült a TMB elnevezés.

94 1950. évi 44. számú tvr.: „9. §. (1) A kandidátusi fokozatot a jelen tvr. 2–7. §-aiban meghatározott kandidátusképzésben való részesítés nélkül is megszerzi az, [...]

b) akinek az OTKB a nép javát szolgáló, régebben szerzett tudományos érdemek alapján a »tudományok kandidátusa« fokozatot az aspiránsok számára előírt tanulmányok elvégzésének, a kandidátusi értekezés elkészítésének és megvédésének kötelezettsége nélkül odaítéli.”

1951. évi 26. számú tvr.: „1. § (3) A tudományok doktora fokozatot kivételesen meg lehet adni disszertáció benyújtása, illetve a kandidátusi fokozat elnyerése nélkül is, az olyan személynek, aki ezt különösen nagy jelentőségű tudományos munkásságával kiérdemelte.”

95 Az ezt lehetővé tévő bekezdéseket (ld. az előző jegyzetet) az 1957. évi 31. számú tvr. (V. 7.) „átmenetileg felfüggesztette”, majd az 1958. évi 28. számú tvr. (IX. 6.) az átmeneti felfüggesztést hatályon kívül helyezte, azaz visszaállt az eredeti állapot.

tében a felülvizsgálatot,⁹⁶ s azt a TMB kilenc hónap alatt az egész országban, minden érdekeltnél lefolytatta az úgynevezett egyszerűsített eljárás keretében, disszertáció benyújtása nélkül. A TMB – 13 szakbizottsága javaslatára – futószalagon, százával adott meg fokozatokat, illetőleg tagadta meg azok megadását, gyakorlatilag az indoklás kötelezettsége nélkül, és ami szintén nem mellékes: megfellebbezhetetlenül. Az egyszerűsített eljárás eredményéről Osztrovski György megbízott főtitkár a következőket mondta az MTA 1953. évi közgyűlésén: 2447 pályázat érkezett be, ebből 486-ot eleve nem jogosultnak minősítettek. A maradék 1961-ből doktori fokozatot kapott 133, kandidátusit doktori disszertáció benyújtására felszólító levéllel 106, kandidátusit pedig 616.⁹⁷ Azaz az összes pályázónak alig több mint harmada (34,9%), de a jogosultnak minősítetteknek is kevesebb mint fele (43,6%) kapott tudományos fokozatot. A főtitkár ehhez azt is hozzátette, hogy az egyes szakterületeken nem azonos mércével mértek: feltűnően magasnak ítélte a műszaki és az orvosi tudományok területén megítélt fokozatok számát.

Az Akadémia rendes és levelező tagjai az 1951. évi 26. tvr. értelmében automatikusan megkapták a tudomány doktora fokozatot, korántsem volt azonban ez ilyen egyértelmű a tanácskozó tagok esetében, sőt. Az 1949-ben visszaminősített 122 tanácskozó tagból 1952-ig 14-en haltak meg, 5-en pedig külföldön tartózkodtak, azaz az egyszerűsített eljárás során az egykori akadémikusokból 103-an jöhettek számításba. Pontosabban jöhettek volna, hiszen közülük 1952-ben csupán 10-en kaptak tudomány doktora,⁹⁸ 20-an pedig tudomány kandidátusa⁹⁹ fokozatot, azaz még harmaduk sem. Némi korrekció már a következő évtől megindult, s 1956 őszéig – immár disszertációval – a tanácskozó tagok közül további 6 fő lett „nagydoktor” (plusz egy, aki 1952-ben már kandidátusi fokozatot kapott)¹⁰⁰ és további 3 kandidátus.¹⁰¹ Az elhalálozások és néhányuknak az Akadémiára történt visszavétele következtében a minősítetteknek a csoport maradékán belüli aránya némileg ugyan növekedett: 1956 őszén a Magyarországon élő 69 tanácskozó tagból 12 volt a tudomány doktora, 17 pedig a tudomány kandidátusa, de döntő többségük, 40 fő továbbra sem rendelkezett semmiféle tudományos fokozattal.¹⁰²

96 Felhívás a tudományok kandidátusa, illetőleg doktora fokozat elnyerése tárgyában. Akadémiai Értesítő, 1951. 474.

97 Közgyűlés. Akadémiai Értesítő, 1953. 175.

98 Cotel Ernő, Föster Aurél, Frigyesi József, Mészöly Gedeon, Pattantyús-Ábrahám Géza, Polner Ödön, Soós Lajos, Varga Lajos, Verebély László, Went István.

99 Csefkó Gyula, Csik Lajos, Genthon István, Irk Albert, Koltay-Kastner Jenő, Kováts Ferenc, Kuthy Sándor, Laziczius Gyula, Lengyel Géza, Mendöl Tibor, Plank Jenő, Romwalter Alfréd, Rybár István, Szabó Dezső, Szabó István, Szilágyi Loránd, Telegdi-Róth Károly, Tokody László, Tóth Zoltán, Zolnai Béla.

100 Eckhardt Sándor, Gáldi László, Hajnal István, Koltay-Kastner Jenő, Kumorovitz Lajos Bernát, Mályusz Elemér, Prinz Gyula.

101 Markó Árpád, Rubinyi Mózes, Schréter Zoltán.

102 Számított adatok. *Hay D.*: i. m.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. i. m.

A revízió szele 1956 őszen a TMB-t is megérintette. Egy, még a forradalom előtt készült feljegyzés tételesen sorolja az I. (nyelv- és irodalomtudományok) és II. (társadalmi-történeti tudományok) akadémiai osztályokhoz tartozó tudományterületeken rehabilitálandók neveit (természetesen nem csak a tanácskozó tagokat),¹⁰³ sőt október 22-én a TMB szűkebb elnöksége „25 szakember ügyében tudományos fokozat megítélése terén revíziót javasolt”.¹⁰⁴ A TMB 1957. január 8-i ülésén került sor a rehabilitáció első körére, módszerében igen hasonlóan ahhoz, mint ahogyan annak idején elutasították e tudósok minősítését. Rényi Alfréd szava is tette ezt, mondván: „Komolyabb formában és több időt kellene szentelni annak, hogy ezeket az embereket elbírálják. Kéri Tolnai titkárt, hogy olvassa fel, és amelyiket ismerik, az meg fogja kapni, és amelyiket nem, azt majd legközelebb tárgyalják.”¹⁰⁵ Valahogyan így is történhetett, hiszen néhány itt elutasított név előkerül majd ismét a TMB következő, egyben utolsó rehabilitációs ülésén, február 28-án. E két TMB-ülésen a nyelv- és irodalomtudományok területén 11 doktori és 8 kandidátusi, a társadalmi-történeti tudományokban 7 doktori és 7 kandidátusi, a matematikai és fizikai tudományokban 1 doktori, az agrártudományokban 2 doktori és 1 kandidátusi, a biológiai és orvosi tudományokban 2 doktori és 6 kandidátusi, a műszaki és földtudományokban 6 doktori és 2 kandidátusi, végül a kémiai tudományokban 1 doktori fokozatot ítéltek meg, azaz összesen 30 doktori és 24 kandidátusi fokozatot.¹⁰⁶ Jellemző a minősítések során korábban elkövetett „aránytalanságokra”, hogy mind az új doktoroknak, mind az új kandidátusoknak csaknem kétharmadát a bölcsészeti és társadalomtudományok képviselői teszik ki.

A megadott fokozatok egy részét a tanácskozó tagok kapták: közülük 1 fő lett kandidátus,¹⁰⁷ 11 pedig „nagydoktor”.¹⁰⁸ Az Akadémia kizárt tagjai közül (tehát akik tanácskozó tagok sem voltak) 1 fő lett kandidátus, 3 pedig tudomány doktora.¹⁰⁹ Viszont továbbra is – többek között – olyan volt akadémikusok maradtak a minden tekintetben mellőzötték listáján, mint pl. Bibó István, Eckhart Ferenc, Johan Béla, Keresztury Dezső, Sík Sándor vagy Wellmann Imre.

Az osztályokon még javában folyt a tanácskozó tagok akadémiai rehabilitációjának előkészítése, amikor január 26-ára ismét tagértekezletre hívták össze a tudós testület tagjait. A tagértekezletet 24-én az osztálytitkárok értekezlete előzte meg, amin egy javaslat született „az Akadémia további vezetése ügyében”. Az osztálytitkárok megállapították, hogy a szükséges reformok végrehajtására össze

103 Feljegyzés Erdey-Grúz elvtárs számára. Dátálatlan. MTA Levéltár, TMB iratai 9/5.

104 Tolnai Gábor TMB-titkár beszámolója. Jegyzőkönyv a TMB 1957. január 8-i üléséről. Uo.

105 Jegyzőkönyv a TMB 1957. január 8-i üléséről. Uo.

106 Uo. Jegyzőkönyv a TMB 1957. február 28-i üléséről. MTA Levéltár, TMB iratai 9/2.

107 Gulyás Pál.

108 Közülük korábban már kandidátus volt: Laziczus Gyula, Rybár István, Schréter Zoltán, Szabó István, Tokody László és Zolnai Béla. Korábban nem rendelkezett fokozattal: Fokos-Fuchs Dávid, Klemm Antal, Kotsis Iván, Szemere Samu és Váczy Péter.

109 Kandidátus: Alszeghy Zsolt. Tudomány doktora: Brisits Frigyes, Papp Simon, Náray-Szabó István.

kellene hívni az Akadémia közgyűlését, ez viszont egyelőre akadályokba ütközik. „Az Akadémia alapvetően fontos ügyeinek ellátása viszont – folytatódik a javaslat –, különösen a költségvetés megállapítására vonatkozó tárgyalások, [...] azoknak a vezetőknek a közreműködését igénylik, akik az Akadémia ügyeinek közvetlen intézésében az utóbbi évek folyamán tartósan és közvetlenül részt vettek és így azok felett áttekintéssel rendelkeznek.” Azaz vissza kell hívni az elnököt és a főtitkárt: „A tagértekezlet [...] visszavonulásuk okának elhárítása céljából felhívja Rusznyák István elnököt és Erdey-Grúz Tibor főtitkárt, vegyék át az Akadémia ügyeinek alapszabályszerű intézését. A közgyűlésig terjedő időben folytatandó tevékenységükhöz a tagság bizalmát fejezi ki irántuk, s őket feladataik megoldásában teljes mértékben támogatja” – áll az osztálytitkárok ajánlásában.¹¹⁰

Források hiányában nem tudjuk, hogy pontosan mi is történt január elején, de az imént idézett javaslatból a lényeg kikövetkeztethető. Az Akadémia költségvetési intézmény, azaz éves költségvetését az államtól kapja. A „forró” ősz nem volt túl alkalmas költségvetési tárgyalásokra, így 1957-re az MTA nem is rendelkezett elfogadott költségvetéssel. A tárgyalásokat folytatni kellett volna, s abból, hogy az osztálytitkárok javaslata egyáltalán megszületett, s aztán a tagértekezlet is összeült, hogy rábólintson, csupán két dologra következtethetünk. Egyrészt arra, hogy a kormány nem fogadta el a forradalom következtében végbement, még csak nem is tényleges „vezetőváltást” sem, s ragaszkodott a forradalom előtti vezetők, Rusznyák és Erdey-Grúz visszatértehez. Másrészt arra, hogy Rusznyák viszont a tagság „bizalmának” ismételt kinyilvánításához kötötte visszatértét, mivel annak idején e bizalom megrendülésével indokolta visszavonulását. A kormány tehát egyértelmű feltételeket támasztott, Rusznyák elnök viszont legalább a látszatát igyekezett megőrizni annak, hogy nem a kormányzat, hanem a tagság kívánságára tér vissza. Az idő is sürgetett, hiszen költségvetés nélkül hamarosan nem lesz miből fizetni, s a kormány is súlyos nyomatókat adott igényeinek azzal, hogy januártól felfüggesztette az aspiránsok, kandidátusok és „nagydoktorok” illetményének kifizetését. Az akadémikusi illetményekhez (még) nem nyúlt, de az üzenet egyértelmű, félreérthetetlen volt.

A helyzet tehát világos volt, amikor január 26-án összeült a tagértekezlet. (Nyilván véletlen egybeesés, de aligha bátorította a kormányzati ultimátum elutasítására az akadémikusokat az, amit az aznap reggeli lapokban olvashattak: a letartóztatási hullám immár elérte az értelmiségi csoportokat is.¹¹¹) Már maga az ülés jelenléti íve árulkodó: utólag az elnöki titkárságon kis karikákkal jelezték a „hiányzókat”, s gondosan rávezették, mintegy „igazolásként”, ha a 27 hiányzóból valaki „kimentette magát”, „beteg” vagy „külföldön tartózkodik” (mint például

110 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1957. január 26-án tartott tagértekezletről. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/5/1.

111 1957. január 26-án közzéttek a lapok a belügyminisztérium közleményét Háy Gyula, Lengyel Balázs, Tardos Tibor, Varga Domokos és Zelk Zoltán írók, valamint Novobáczky Sándor és Lőcsei Pál újságírók letartóztatásáról.

Lukács és Nagy Imre).¹¹² Az ülésen így az Akadémia 126 rendes és levelező tagja vett részt, a tanácskozó tagok – vagy esetleg képviselőik – meghívásának viszont már halovány szándékát sem jelzi semmi a forrásokban.

Az értekezlet végeredménye tehát szinte előre borítékolható volt, a formális tiszteletköröket persze azért lefutották. Ligeti Lajos elnökölt, s a szavazati jogot erre az ülésre is megadták a levelező tagoknak. Bognár Géza vázolta az elmúlt hónapok eseményeit, majd Rusznyák és Erdey-Grúz szólalt fel. „Úgy gondolom, az Akadémiának is érdeke az, hogy olyan ember képviselje az Akadémiát a felsőbb szervekkel való tárgyalásoknál, aki joggal hivatkozhatik arra, hogy mögötte áll a tagság egysége”¹¹³ – hangzott az elnök tételmondata. A főtítkárr pedig azzal kezdte, hogy még a tagok bizalmának megléte esetén „sem tartanám helyesnek, hogy továbbra is ellássam a főtitkári funkciót”, de beszéde végére visszatalált a rusznyáki formulához: „A most következő nehéz időszakban az Akadémiát olyanoknak kell vezetniük, akik bírják a tagság többségének bizalmát.”¹¹⁴

Az ezt követő vitában Pais Dezső sajátos módon elszólta magát. Eddig ugyanis konkrét személyi javaslat még nem hangzott el, akár az eddig helyettesként vezető Ligeti–Bognár páros is bírhatta volna a többség bizalmát, Pais viszont azzal a javaslatával, hogy a tagértekezlet fejezze ki hálás köszönetét Ligeti Lajosnak és Bognár Gézának, lezárta az ő vezetői korszakukat.

A tagértekezlet egy epizódját ki kell emelnünk, mert drámaian mutatja az értelmiség mozgásterének határait 1957 januárjának végén. Először Kodály Zoltán emelkedett szólásra, s az elnökség Lukács György érdekében tett tiltakozásának sikertelenségére hivatkozva azt javasolta, hogy „kellő súlyú küldöttség” keresse fel az illetékeseket, s érje el, hogy „egyrészt Lukács György személyétől, másrészt általában a szellemi élet munkásainak most megindult letartóztatási és egyéb fenyítési eszközeitől” álljanak el. Kodály tehát látványosan kiállt Lukács és a letartóztatott értelmiségiek mellett, de túl sok rizikót ezzel nem vállalt. Nem így a következő felszólaló, Szalai Sándor. Körülményesen beszélt, óvatoskodva, helyenként kissé zavarosan – de igen nagy bátorságot tanúsítva. „A” nevet ki sem ejtette a száján, többszörös utalásokkal célzott arra, hogy „Lukács György akadémikus sorsát egy másik, nemrégiben rehabilitált akadémikus is osztja”, és hogy „a másik akadémikus sem hagyható szó nélkül, mert az Akadémia nem tesz különbséget akadémikus és akadémikus között ebben a tekintetben, ahol emberiség és jog alapvető kérdéseiről van szó”.¹¹⁵ Valószínűleg évtizedekre ez

112 Az 1957. január 26-i tagértekezlet jelenléti íve. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/5/2.

113 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1957. január 26-án tartott tagértekezletről. Uo. 47/5/1.

114 Uo.

115 Szalai Sándor felszólalásának teljes szövege: „Kodály Zoltán tagtársunk felszólalásához egyetlen mondatot szeretnék hozzátenni. Lukács György jelentősége a magyar tudományban egészen kivételes és kiemelkedő. Magától értetődik, hogy ennek a küldöttségnek elsősorban azt a súlyos veszteséget kell előtérbe állítania, amely bennünket Lukács György távolléte révén ért és ér. Szabad legyen azonban bár nem hasonló értelemben tudományosan, Kodály Zoltán szavaihoz azonban mégis hozzátéve felhívni a figyelmet arra, hogy nem Lukács György az

volt az utolsó alkalom, amikor Nagy Imréről akadémikusként beszéltek egy akadémiai rendezvényen. A vita azonban Szalai felszólalásával egy csapásra véget ért. Szinte tapintható a jegyzőkönyvben a döbbszent csend, amit a forradalom miniszterelnökének „közülünk valóként” említése kiváltott. A zavart ijedséget mutatja, hogy „bizonyos félreértések” miatt Bognár Géza az ülés vége felé kénytelen még egyszer visszatérni a kérdésre, s ismét elmondja, mit tett az elnökség Lukács érdekében. A „másik akadémikusról” azonban egyetlen szót sem ejt, jelezve, hogy Szalai javaslatát jó lesz gyorsan elfelejteni.

Innentől már gyorsabban pörgött az értekezlet. Ismertették az osztálytitkárok Ruzsnyák és Erdey-Grúz visszatérését ajánló személyi javaslatát, és hogy a tagság érdekei nagyobb szerepet kapjanak az elnökségben, az osztályok titkos szavazással javasoljanak egy-egy tagot, akik szavazati joggal ugyan nem rendelkeznek, de részt vehetnek és felszólalhatnak az elnökségi üléseken. Ez utóbbi közvetlen tagi képviselőt talán azt volt hivatva bizonyítani, hogy nem egy az egyben áll vissza az elnökségben a forradalom előtti helyzet. Pedig lényegében már vissza is állt.

Vita alig volt, az is inkább csak grammatikai. Szavazás előtt az elnököt eddig helyettesítő Ligeti Lajos teljesen egyértelművé tette, hogy szavazás ugyan van, de alternatíva nincs. Mint mondta: az „igen” többsége azt jelenti, hogy Ruzsnyák és Erdey-Grúz vegye föl ismét hivatalát, a „nem” többsége esetén pedig újabb szavazás lesz arról, hogy a továbbiakban ki helyettesítse őket, mert sem ő (Ligeti), sem Bognár Géza nem vállalja tovább. „Nem” esetén tehát nincs vezetés, nincs tárgyalás, nincs költségvetés, nincs pénz. Szalai Sándor kérdése – miszerint „Az igen azt jelenti-e, hogy ezt kívánja a tagság azzal az indoklással és a bizalmi vétumnak azzal a megfogalmazásával, mint amely ebben a határozati javaslatban van?” – már csak köztökdésnek tűnik.

A 126 jelenlévő 113 szavazatot adott le: 84 igen állt szemben 29 nemmel (és 13 nem szavazóval, amit gyenge „nem”-nek tekinthetünk). Ruzsnyák sietve megköszönte „a megnyilvánult bizalmat”, majd kissé meggondolatlanul hozzátette: „Természetesen az az elhatározásom, hogy a következő közgyűlésen beadom lemondásomat, változatlanul fennáll.”¹¹⁶

egyedüli akadémikus, aki jelenleg ebben a sorsban részesül, és nagyon rövid idővel az októberi események előtt ennek az Akadémiának az elnöksége úgyszólván rehabilitációs eljárás során egy másik akadémikusnak adta vissza a tisztséget, és nem látok okot arra, hogy itt most ebben a kérdésben mérlegeljünk. Mi tudományos szempontból a tudósok, akadémikusok érdekében járunk el, és úgy érzem nem volna jellemes, ha ez a küldöttség elhallgatná, hogy Lukács György akadémikus sorsát egy másik, nemrégiben rehabilitált akadémikus is osztja. Persze lehet azt mondani, hogy Lukács esetében feltehetőleg nem tudományos állásfoglalás miatt történt mindez. A másik akadémikus sem hagyható szó nélkül, mert az Akadémia nem tesz különbséget akadémikus és akadémikus között ebben a tekintetben, ahol emberiség és jog alapvető kérdéseiről van szó.” Uo.

Az elnökség február 6-ai ülésén aztán elfogadták az osztályok által jelölt tagokat,¹¹⁷ s a II. osztály titkára, Szabó Imre jogász megindokolta, hogy a nemzeti bizottságokat felosztató kormányhatározattal az „elnökségnek az 1956. december 1-jén hozott határozata Nizsalovszky Endre akadémikus meghívásával kapcsolatban jogilag hatályát veszette”.¹¹⁸ Az 1956. december 1-jén kezdődött visszarendeződés véget ért.

Reménytelen próbálkozások

A vezetésben tehát visszaállt a forradalom előtti helyzet, az osztályokon azonban lassabban csillapultak a forradalom által keltett hullámok. Mint láttuk, 1956. december elején, egészen más politikai körülmények között kapták az osztályok azt a feladatot, hogy foglalkozzanak a tanácskozó tagok kérdésével. A javaslatok 1957. január végére készültek el.¹¹⁹ A legátfogóbb, ugyanakkor egyben a legradikálisabb javaslatokat az I. (nyelv- és irodalomtudományok), a II. (társadalmi-történeti tudományok) és a III. (matematikai és fizikai tudományok) osztálya fogalmazta meg. Az I. osztály javaslata szerint a külföldre távozottak kivételével mindenkit rehabilitálni kell, aki 1948-ban az Akadémia tagja volt, beleértve a széptudományi alosztály megszűntével tagságukat veszített írókat, költőket, képzőművészeket is, „mivel mindannyiukkal jogtalanság történt”. A rehabilitációt szerintük az időközben elhunytakra is ki kell terjeszteni, ami praktikus az özvegyeiknek folyósítandó akadémikusi özvegyi nyugdíjat jelenti. Hasonló irányban mozgott a II. osztály is javaslatával, amely szerint a tanácskozó tagságot ki kell terjeszteni a kizártakra, egyben a tanácskozó tagoknak néhány korlátozással (akadémiai tisztségre nem választhatók, az osztályvezetőség és a tagok választásában nem vehetnek részt) meg kell kapniuk a tagok jogait. E javaslatot az érvényben lévő alapszabállyal összevetve a tanácskozó tagoknak joguk lett volna részt venni az Akadémia rendezvényein, az osztályüléseken szavazhattak volna, és „akadémiai illetményben részesülnek”. A III. osztály pedig az egész tagságra kiterjedő tagrevíziót javasolt tudományos szempontok alapján, s részletes javaslatot tett a kizárásoknál követendő eljárásra.

A konkrét személyi javaslatokban azonban ezek az osztályok sem követték az általuk rögzített elveket, azaz nem javasolták automatikusan mindenkinek a visszavételét. A 69 tanácskozó tagból 39 főt javasoltak rendes, illetve levelező

117 Az osztályok által az elnökségbe jelölt tagok az osztályok sorrendjében: Pais Dezső, Ortutay Gyula, Egerváry Jenő, Erdei Ferenc, id. Issekutz Béla, Verebély László, Erdey László. A biológiai csoport nevében Straub F. Brunó.

118 Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1957. február 6-i üléséről. Elnökségi ülések, 1957. febr. 6., febr. 9. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/9/1.

119 A tudományos osztályok osztályvezetőségének, illetve osztályülésének állásfoglalása a tanácskozó tagok ügyének rendezéséről és személyre szóló javaslatairól (1956. december 15. – 1957. január 31.). MTA Levéltára, I. Osztály (Ptyi csomagok) XVII/49.

tagnak, továbbá a kizártak közül Náray-Szabó Istvánt és Papp Simont.¹²⁰ Több osztály javasolta ugyanakkor, hogy az Akadémia addig is részesítse rendszeres segélyben a visszavételre ajánlott tudósokat, míg rehabilitációjuk a közgyűlésen meg nem történik.¹²¹ Az elnökség február 9-ei ülésén hozott is egy határozatot, miszerint a rehabilitálni kívántaknak a közgyűlésig havi 1500 forint segélyt folyósít – „amennyiben az anyagi fedezet rendelkezésre fog állni”.¹²² Talán nem is szükséges most már külön hangsúlyoznunk, hogy az anyagi fedezet e célra soha nem fog rendelkezésre állni.

A rehabilitáció kérdése ezután már csupán egyszer került szóba a vezetésben. Március 8-án döntött úgy az elnökség, hogy az Akadémia szokásos májusi nagygyűlését – s ezzel persze a rehabilitációkat is – ez évben őszre halasztják. Bóka László, az I. osztály titkára még próbálkozott: javaslatot tett egy, a rehabilitációs kérdéseket tárgyaló rendkívüli közgyűlés összehívására. Az igazgatási rutin pedig azonnal hátrított: az elnökség Fogarasi alelnök vezetésével kiküldött egy, az osztálytitkárokból álló Nagygyűlést Előkészítő Bizottságot, amely javaslatot tehet a rendkívüli közgyűlésre is – ha úgy gondolja.¹²³ Nem gondolta, sőt Fogarasinak a bizottság munkájáról beszámoló feljegyzésében ezt olvashatjuk: „Az úgynevezett rehabilitációkkal foglalkozó közgyűlés kérdésével a vezetésem alatt álló bizottság nem foglalkozott.”¹²⁴ A rehabilitáció tehát már csak „ügyne-

120 Az I. osztály rendes tagnak javasolta: Eckhart Sándor, Fokos-Fuchs Dávid, Förster Aurél, Lazicius Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Zolnai Béla, Klemm Antal, levelező tagnak: Nagy J. Béla, Keresztury Dezső. A II. osztály „elvileg levelező, illetőleg rendes tagokká választhatókként jelölte”: Mályusz Elemér, Szabó István, Wellmann Imre, Kumorovitz Lajos Bernát, Szemere Samu, Mendől Tibor, Varga István, Genthon István, Fettich Nándor, Eckhardt Ferenc, Polner Ödön, Bibó István. A III. osztály személyi javaslatát nem ismerjük. A IV. (agrár) osztály rendes tagnak: Doby Géza, levelező tagnak: Kuthy Sándor. Az V. (orvosi) osztály rendes tagnak: Miskolczy Dezső, levelező tagnak: Krompecher István, Frigyesi József, Balogh Ernő, Johan Béla. A VI. (műszaki) osztály ekkor (1957. januárban) csak doktori fokozatokra tett javaslatot öt fő esetében, amit egy kivétellel (Mauritz Béla) február végén a TMB meg is ítelt. Az osztály 1957. áprilisban elkészült rehabilitációs javaslata szerint rendes tagnak javasolták: Mauritz Béla, levelező tagnak: Kotsis Iván, Schréter Zoltán, Tokody László, Papp Simon. A VII. (kémiai) osztály levelező tagnak: Náray-Szabó István, Plank Jenő. A biológiai csoport levelező tagnak: Andreánszky Gábor, Csik Lajos, Györffy István, Lengyel Géza, Soós Lajos. A tudományos osztályok osztályvezetőségének, illetve osztályülésének állásfoglalása a tanácskozó tagok ügyének rendezéséről és személyre szóló javaslatairól (1956. december 15. – 1957. január 31.). MTA Levéltára, I. Osztály (Patyí csomagok) XVII/49. Az [I. osztály] osztályvezetőség javaslata a rehabilitációra. Dátálatlan [1957. jan. 31. után]. Uo. Jegyzőkönyv a Műszaki Tudományok Osztálya Rehabilitációs Bizottságának 1957. április 18-án tartott üléséről. Rehabilitációs ügyek, 1957. MTA Levéltára, VI. Osztály 254/2.

121 Feljegyzés. Dátálatlan [1957. febr. eleje]. MTA Levéltára, I. Osztály (Patyí csomagok) XVII/49. Jegyzőkönyv a MTA elnökség 1957. február 9-én tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/9/2.

122 Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1957. február 9-én tartott üléséről. Uo. 4/9/2.

123 Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1957. március 8-i üléséről. Uo. 4/10/1.

124 Fogarasi Béla feljegyzése Rusznyák István és Erdey-Grúz Tibor részére, 1957. március 29. Elnökségi ülés, 1957. április 5. Uo. 4/11/7.

vezett”, s hogy a továbbiakban sem kell vele foglalkozni, amellet az elnökség egy másik tagja, Hevesi Gyula akadémiai titkár is határozottan kiállt. Hevesi nem tudott részt venni az elnökség következő, április eleji ülésén, de szükségét érezte, hogy írásban rögzítse: „Amennyiben mód lenne az Akadémia taglétszámának növelésére, [...] helytelen lenne ezt a lehetőséget csak a tanácskozó tagok figyelembevételével kihasználni. [...] Egyébként a »rehabilitációkra« vonatkozóan teljesen egyetértek Fogarasi elvtársnak az ülésen kifejtendő véleményével.”¹²⁵ Fogarasi azonban szót sem ejtett erről az elnökségi ülésen.¹²⁶ A tanácskozó tagok rehabilitációja jó három évtizedre lekerült az elnökség napi-rendjéről.

Hogy mily mértékben igyekezett elhárítani, jelentékteleníteni a kérdést az Akadémia vezetése, mutatja a VI. osztály esete. A Műszaki Tudományok Osztálya ugyanis januárban csak doktori fokozatokra tett javaslatot, rehabilitációs javaslatát április közepére készítette el. Ennek eredeti első, aláírt példánya viszont a VI. osztály iratanyagában maradt fenn, holott itt csak másolatnak szabadna lenni, az eredeti első példánynak az elnökségi iratok közt lenne a helye. Két dolog lehetséges: vagy meg sem próbálták eljuttatni az elnökséghez, vagy végül már nem látták értelmét felterjeszteni. Az elsőt elvethetjük, hiszen miért írták volna meg, ha nem akarják továbbítani, ráadásul az irat formai jegyei alapján úgy tűnik, hogy kétszer is próbálkozhattak. A szabályszerű, az osztály rehabilitációs bizottságának elnöke, Verő József által aláírt jegyzőkönyvhöz ugyanis utólag, az autográf aláírás alá, más írógépen a következő megjegyzést toldották: „A bizottság – a vita és részben beszerzett információ alapján – arra a meggyőződésre jutott, hogy nem rehabilitációról van szó, hanem valójában újraválasztásról. Rehabilitáció ui. a volt akadémiai tagok tagságának folyamatosságát állítaná vissza, evvel pedig az 1949. évi közgyűlés óta eltelt időre az akadémiai illetmény kifizetése járna. Ez személyenként kb. 150–160 ezer Ft megterhelést jelentene az államra; értesülésünk szerint ez nem lehetséges.”¹²⁷ Született tehát először egy rehabilitációs javaslat, majd információk érkeztek arról, hogy ez már csak anyagilag sem lehetséges. Furcsa, hajánál fogva előrangotott ellenérv, hiszen „rehabilitáción” eddig is mindenki „újraválasztást” értett, visszamenőleges illetményfizetésről még november 4-e előtt sem volt szó. (Csak Nagy Imre esetében került erre sor 1956. október 23-án – ami önmagában is aláhúzza az eset egyediségét.) A rehabilitációs bizottság pontosított utólagos magyarázatában, majd a javaslat ott maradt a VI. osztályon. Az elnökségen már maga a téma nem volt aktuális.

De nem csak a rehabilitáció nem volt immár aktuális. 1957 nyarának végén az elnökség az Akadémia nevében teljes mellszélességgel kiállt immár nemzetközi porondon is a kormányzat mellett – a forradalom ellen. Az augusztus 30-ai

125 Hevesi Gyula levele Rusznyák Istvánhoz, 1957. ápr. 5. Uo.

126 Jegyzőkönyv a MTA elnökség 1957. április 5-i üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/11/1.

127 Jegyzőkönyv a Műszaki Tudományok Osztálya Rehabilitációs Bizottságának 1957. április 18-án tartott üléséről. Rehabilitációs ügyek, 1957. MTA Levéltára, VI. Osztály 254/2. Az osztály rehabilitációs személyi javaslatait ld. a 120. jegyzetben.

rendkívüli elnökségi ülés egyetlen napirendi pontja: állásfoglalás az *Egyesült Nemzetek Szervezete* ötös bizottságának jelentésével kapcsolatban. Az elnökség tagjainak alig több mint fele volt jelen a hirtelen összerántott ülésen, s egy előre elkészített, az ENSZ ötös bizottságának jelentését visszautasító, azt az ország belügyeibe történő beavatkozásnak minősítő állásfoglalás három szaváról-szöveg helyéről vitatkoztak. Arról, hogy lehet-e „ügynevezett ötös bizottság”-ról beszélni (végül „külön bizottság” lett), arról, hogy a jelentés a forradalomban résztvevők „hamis vallomásán” alapul-e (végül „elfogult vallomás” lett), s utoljára „a Magyar Népköztársaság belügyeibe való beavatkozási kísérlet”-ből „a Magyar Népköztársaság belügyeibe való illetéktelen és az ENSZ alapokmányával ellentétben álló beavatkozás” lett. Miközben az öt bekezdésből álló szövegben háromszor fordul elő az „ellenforradalom” és „ellenforradalmi” szó.¹²⁸ Erdei Ferenc ezek közül egyet ki akart húzatni, de még ez sem sikerült.

Felelősségre vonás

Az 1956-os forradalmi cselekedeteket az itthon maradottak esetében megtorlás követte, de miként forradalomról nem beszélhetünk az Akadémián, úgy célszerűbb itt a következményeket is enyhébb terminussal jelölni. Maga a folyamat azonban hasonlatos az országban ezzel párhuzamosan folyó megtorláshoz: alul, a „kicsikkel”, a „névtelenekkel” kezdődött, s ott is volt a legszigorúbb.

Az Akadémián ez a könyvtár forradalmi bizottsága volt. Ennek elnökét (Pónyi István könyvtárost) és egyik tagját (Berlász Jenő osztályvezetőt) az 1957. június–júliusi fegyelmi vizsgálatot követően azonnali hatállyal elbocsátották, két másik tagja (köztük az igazgató, Haraszthy Gyula) írásbeli megrovást kapott, végül két tagja ellen az eljárást megszüntették. A megbüntetetteket két fő vádpontban találták bűnösnek. Egyrészt táviratokat intéztek külföldi társintézményekhez, elítélve a „brutális szovjet beavatkozást” és „morális támogatást” kérve azoktól, s e táviratokra összesen 11 111 forint 80 fillért költöttek. Másrészt hogy megakadályozták a káderanyag elégetését azzal a céllal, hogy az „ÁVH-s besúgók lelepleződjenek”.¹²⁹ Pónyi esetében nem tekintették enyhítő körülménynek, hogy a „forradalmi bizottság választásakor felszólalt a kommunisták választhatósága mellett”, míg Berlász esetében a legelső vádpont volt, hogy az „ideiglenes forradalmi bizottság választása alkalmával felszólalt a kommunisták választhatósága ellen”. A táviratokra költött pénzt valószínűleg visszafizették a felelősök-

128 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1957. augusztus 30-án megtartott rendkívüli üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 4/13/2.

129 Fegyelmi határozat, 1957. júl. 11. Haraszthy Gyula és társai fegyelmi ügye, 1957. jún.–júl. MTA Levéltár, 3. Elnökségi titkárság, 49/4. 4631/T. Jegyzőkönyv a MTA Hivatala forradalmi bizottságának tevékenységét felülvizsgáló bizottság munkájáról, 1957. augusztus 2., 6. és 13. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/3/1a–b.

kel, de forrásunk csak arról van, hogy Berlász Jenő – saját kérésére – 12 havi részletben fizethette meg a rá kirótt 1040 forint kártérítést.¹³⁰

Augusztusban következett az MTA központi hivatala. Az egyébiránt korrekt vizsgálatot az a Böszörményi Ernő szaktitkár vezette, akit 1956. október 30-án beválasztottak a hivatal ideiglenes forradalmi bizottságba, másnap reggel részt vett a káderanyagok égetésében, majd november 2-án azért nem lett tagja a végleges forradalmi bizottságnak, mert Pónyi István nyilvánosan, élesen rátámadt az égetésben való részvétele miatt. A felülvizsgálat a kilenctagú forradalmi bizottságból csak annak elnöke, Somorjai László ellen javasolt szankciót, főrevizorból revizorrá való visszaminősítést¹³¹ – de erre sem került sor. Straub F. Brunó, az Országos Atomenergia Bizottság Izotóp Alkalmazási Szakbizottságának elnöke ugyanis még a vizsgálat lezárulta előtt állást ajánlott a szakbizottságnál Somorjainak, s az Akadémia hozzájárult az áthelyezéséhez.¹³²

Az Akadémia tagjaival szembeni eljárásokra november végén került sor, maga az Akadémia azonban csak kiegészítő fegyelmi szabott ki. Már augusztus 24-én megalakult egy bizottság Major Máté vezetésével,¹³³ amely összegyűjtötte, hogy mely akadémikusok ellen folyt fegyelmi eljárás a munkahelyükön (egyetem, tudományos intézet stb.), s az ítéletek mértékétől függött az akadémiai eltiltás mértéke. Nem vizsgálták tehát az Akadémián folytatott „ellenforradalmi” tevékenységüket, s szóba sem került a szétosztott 400 000 forint. Két évre mentették fel akadémiai tisztségek viselésétől, illetőleg tiltották el az Akadémia kül- és belföldi képviselétől azokat, akiket fegyelmissel elbocsátottak munkahelyükről. Így összes tisztségéből felmentették Fodor Gábor Béla kémikust, Mosonyi Emil vízépítőmérnököt, Nizsalovszky Endre jogászt és Szalai Sándor szociológust, míg ugyancsak két évre, de csak osztályvezetőségi tagsága alól mentették fel Máthé Imre agrobotanikust. Egyéves és nem teljes körű eltiltást kaptak azok, akik írásbeli vagy szóbeli megrovásban részesültek munkahelyükön: így Alexits György matematikust, Lissák Kálmán és Szentágothai János orvosokat csak igazgatási tisztségeikből (elnökség, osztályvezetőség) mentették fel, szakmai funkcióikat (bizottságok, szerkesztőségek stb.) megtarthatták.¹³⁴ (Mint már említettük, a forradalom után Nyugatra távozott Kántás

130 Berlász Jenő levele Rusznyák Istvánhoz, 1957. aug. 1. MTA Levéltára, 3. Elnökségi titkárság, 49/4. 4631/T, 444/R-1957; Molnár Erik válaszlevele, 1957. aug. 8. Uo. Berlász Jenő emlékei szerint a könyvtárban maradt kollégái hónapról-hónapra „összedobták” az esedékes részletet. (Buza János szíves közlése.)

131 A főtitkár által kiküldött felülvizsgáló bizottság értékelése és javaslata a forradalmi bizottság működésével és annak tagjaival kapcsolatban. Dátálatlan [1957. aug. 13–16. között]. MTA Levéltára, 3. Elnök 36/1/3/1c.

132 Straub F. Brunó, az Országos Atomenergia Bizottság Izotóp Alkalmazási Szakbizottsága elnökének levele az MTA hivatal vezetőjéhez, 1957. aug. 12. MTA Levéltár, 3. Elnökségi titkárság, 49/4. 4648/T; Tókécs Ottó válaszlevele, 1957. szept. 2. Uo. 4648/T/TO/SzM.

133 Tagjai: Bognár Géza, Hevesi Gyula és Jánossy Lajos.

134 Javaslata az MTA elnökségének az 1956. évi ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos személyi ügyekben hozandó határozatokra, 1957. nov. MTA Levéltára, 3. Elnök 5/2/5. Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1957. november 22-én tartott üléséről. Uo. 5/2/1.

Károlyt és Sedlmayr Kurtot 1958 őszén zárták ki az Akadémiáról, s ugyanekkor törölték az '56-os tevékenysége miatt elítélt Abay Gyula közgazdász ekkor már szinte semmit nem jelentő tanácskozó tagságát is.¹³⁵⁾

Ez az „enyheség” persze része volt annak a folyamatnak, amivel a Kádár-kormány próbálta a maga oldalára édesgetni az értelmiséget. Se korábban, se később nem részesültek akadémiai tagok még csak közelítőleg sem olyan magas arányban a nem művészeti Kossuth-díjakból, mint 1957-ben és 1958-ban,¹³⁶ Kodály Zoltán pedig 1957. március 15-én immár második alkalommal vehette át a Kossuth-díj igen ritkán adományozott Nagydíját. S az 1957. decemberi közgyűlés megnyitójában Rusznyák elnök sem feledkezett el megemlékezni a zenetudós 75. születésnapjáról.¹³⁷

Érzékelhetően fellélegezve jelentette be azt is Rusznyák a forradalom utáni első közgyűlésen, hogy „az Akadémia is levonja egyes tagjainak az ellenforradalom alatt és után tanúsított magatartásából a megfelelő következtetéseket, [...] [de] az elnökség nem zárt ki senkit sem az Akadémia tagjai sorából”.¹³⁸ A történetek értékelésében azonban már cseppnyi hezitálás sincs. A kiindulóponttal még egyet is érthetünk, azzal tudniillik, hogy a forradalom (nála persze „ellenforradalom”) „érezte hatását az Akadémián is, ha e hatás sok tekintetben másképpen és kevésbé éles formák között nyilvánult is meg, mint más értelmiségi területeken”. Azzal viszont már a legkevésbé sem, amikor Rusznyák elnök „polgári restaurációra” törekvő csoportot emlegetett, amely „»rehabilitálni« akarta az Akadémiának azokat a volt tagjait is, akik a Horthy-korszakban nem tudományos érdemeik miatt váltak akadémikusokká; [...] kandidátusi és doktori fokozatok adományozásával is erősíteni akarta a maga bázisát; [...] nem akarta elismerni teljes jogú tagokként az Akadémiának 1949. után megválasztott új tagjait”¹³⁹ stb. Ez utóbbira – mint láttuk – valóban történt kísérlet, de csak a nemzeti bizottság tagjait illetően, s ott sem járt sikerrel.

E közgyűlésen már csak Erdey-Grúz Tibor ragaszkodott előző évi elhatározásához, bár a jelölőbizottság beszámolója szerint „a tagságnak egységesen nyilvánult véleménye” az ő „főtitkári működésével szemben [is] teljes elismerését fejezte ki”.¹⁴⁰ Így a Rákosi-korszakot idéző szavazataránnyal (64 igen mellett egyetlen érvénytelen szavazat) választották meg Rusznyák Istvánt elnöknek, a forradalom idején még a másik oldalon állt, a Nagy Imre-kormányban államminiszterséget vállalt Erdei Ferencet pedig főtitkárnak.

135 Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1958. október 17-i üléséről. Uo. 5/11/1.

136 1957-ben és 1958-ban 32–33%, a korábbi években 12–23%, a következőkben 7–16%. Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja, 1948–1985. Szerk. Darvas Pálné – Dr. Klement Tamás – Dr. Terjék József. Bp. 1988.

137 Az 1957. évi nagygyűlés elnöki megnyitója, 1957. december 15. Közgyűlés, nagygyűlés, 1957. december 15–20. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/7/2.

138 Az 1957. évi nagygyűlés elnökségi beszámolója, 1957. december 20. Uo. 47/7/4.

139 Uo.

140 Jegyzőkönyv az MTA 1957. december 20-án tartott közgyűléséről. Uo. 47/4/3.

Az elnökség következő ülésén napirend előtti bejelentésével Rusznyák végleg lezárni látszott a témát. Eszerint „az 1957. december 20-án megtartott közgyűléssel az Akadémia és az Akadémia elnökségének munkája visszatért alapszabályszerű keretébe, és ezzel az 1957. január 26-i tagértekezlet határozata alapján az elnökségbe delegált tagok funkciója is megszűnt. A delegált tagoknak a főtítkárral együtt megköszönte értékes közreműködésüket.”¹⁴¹ A bejelentés és a köszönet azonban csupán a jegyzőkönyvnek szólt, az érintetteket erre az elnökségi ülésre már meg sem hívták. A forradalom keltette hullámok ezzel elültek az Akadémián.

*

Történetünknek már csak egyetlen szála maradt elvarratlan, de ez a szál, Nagy Imre akadémikusi sorsa a valóságban is lezáratlan maradt. A miniszterelnökét ismerjük, az akadémikusé viszont befejezetlen. Még csak ki sem zárták, hiszen ahhoz ki kellett volna ejteni, le kellett volna írni a nevét. Az elnökség tagjai a legegyszerűbb utat választották: nyilvánosan úgy tettek, mintha Nagy Imrének semmi köze nem lett volna az Akadémiához. Normális esetben az elnökségi üléseken és a közgyűléseken is meg szoktak emlékezni az időközben elhunyt tagtársakról. De itt éppen a „tagtársi” mivoltáról kellett mélyen hallgatni. 1958. június 20-án, négy nappal Nagy Imre kivégzése és három nappal ennek nyilvánosságra hozatala után is volt elnökségi ülés. A kivégzett akadémikusról itt éppúgy egyetlen szó sem esett,¹⁴² miként az ez évi közgyűlésen sem.¹⁴³ Nem volt bejelentés, nem volt egyperces néma főhajtás, nem volt semmi. „Igaz híved” – így búcsúzott Rusznyák utolsó, 1956. október 20-án Nagy Imréhez írott levelében.

Ennyivel mégsem úszták meg, egy igen keserű pirulát – igaz, nem nyilvánosan – még le kellett nyelnie az MTA elnökének és főtítkárának. Nagy Imre özvegye ugyanis 1959 februárjában özvegyi nyugdíj iránti kérelmet adott be az elnökséghez.¹⁴⁴ Automatikusan járt ez minden özvegynek, még kérvény sem kellett hozzá. Rusznyák azonban most nem sietett válaszolni, Erdei Ferenc főtítkárra szignálta ki a kényelmetlen ügyet. Igaz, ténylegesen is az ő feladata lett volna – no, nem a kérvényre válaszolni, hanem az özvegyi nyugdíj megadását kezdeményezni. Így aztán Erdeire maradt az a szomorú feladat, hogy nem létező jogsza-

141 Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1958. január 6-án tartott üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 5/4/1.

142 Jegyzőkönyv a MTA elnökségének 1958. június 20-i üléséről. MTA Levéltára, 3. Elnök 5/9/1.

143 Elnökségi beszámoló az MTA 1958. évi közgyűlésén, 1958. október 28. délelőtt. Közgyűlés, nagygyűlés, 1958. október 22–28. MTA Levéltára, 3. Elnök 47/8/4. Jegyzőkönyv a MTA közgyűlésének 1958. október 28-án délután tartott zárt üléséről. Uo. 47/8/3.

144 Szövege: „Alulírott, Nagy Imre akadémikus özvegye azzal a kéréssel fordulok a Magyar Tudományos Akadémia elnökségéhez, hogy férjem akadémikusi tiszteletdíjának felét özvegyi jognak nekem 1958. júliustól kezdődőleg folyósítani szíveskedjenek. Kérésem indoklásaképpen hivatkozom az 1014/1954. számú minisztertanácsi határozatra.” Nagy Imréné levele a MTA elnökségéhez, 1959. febr. 15. Iktatott iratok. MTA Levéltára, 3. Elnök 82/2/11. 106-R-1959.

bályokra utalva elutasítsa egykori miniszterelnöke, az egyetlen kivégzett akadémikus özvegyének kérelmét. Mint írta: „A f. évi február 15-én kelt beadványára értesítem, hogy az Akadémiának nem áll módjában a tiszteletdíj özvegyi jogon való folyósítása. Ez az Akadémia erre vonatkozó szabályai szerint és általános jogszabályok szerint is lehetetlen. Ugyanakkor azonban illetékes helyről úgy értesültünk, hogy a megfelelő megoldásról más módon gondoskodnak.”¹⁴⁵

Az Akadémia mosta kezeit.

JÁNOS PÓTÓ

THE ACADEMY AND 1956

The dissertation is the first scientific publication which makes an attempt to retrace what happened exactly at the Hungarian Academy of Sciences (HAS) during the revolution of 1956. It also draws a picture of the birth of the new – at the beginning not even too radical – views and their failure following the suppression of the revolution. Furthermore, it presents the process of calling the participants of the revolution to account.

The directorate of the Academy turned out to be rather hesitating, because they had to spend the summer and the early autumn with redressing their previous offences. Moreover, personal responsibility could not be shifted on others, because István Ruznyák had acted as president from the end of 1949, but Tibor Erdey-Grúz, who was re-elected secretary-general in May of 1956, fulfilled this duty during the most “ferocious” years of the Stalin era, i.e. between 1950 and 1953. The increasing anti-Stalinism rising in the spring of 1956 influenced the leadership of the Academy as well: in the summer of 1956 they were forced to rehabilitate first the sociologist Sándor Szalai (expelled for political reasons in 1950), then the physician Kálmán Sántha (whose expulsion served for intimidating vocational intelligentsia in 1951), and finally, three days before the outbreak of the revolution, Imre Nagy, prime minister during the revolution, received back ordinary membership.

In the first week of the revolution blazing forth on 23rd October 1956, the riot turned into street fighting, but nothing happened at the Academy in those days. On 30th October, Sándor Szalai and “six or seven reputed academicians” founded the national committee of the HAS, and they released a proclamation in which they asked the international general public to “support Hungarian nation in the fight for freedom”. Their proclamation was published in newspapers on the following day, and it led to an anti-proclamation issued by 24 other academicians who questioned the legitimacy of the never-elected national committee. After that, the committee declared to act as the “administration of the national committee of the HAS”, and it took over leadership, i.e. the authorities of the presidium and the secretary-general.

During its few-day-long operation, besides everyday tasks, the administration became involved in certain affairs (e.g. property protection, food and medicine distribution etc.), and it gave rise to a conflict with the former leadership. On 31st October the secretary-general Erdey-Grúz ordered to burn personnel files, but the administration cancelled it, and the remained cadre records were given to the

145 Erdei Ferenc levele Nagy Imrénéhez, 1959. márc. 10. Uo.

concerned people at the end of November. The most significant action of the committee was paying salary to the consulting members of the HAS in November. (Originally, the Academy consisted of ordinary and corresponding members. The group of consulting members included those scientists, and previously academicians, whose membership was not renewed after the reorganization of the Academy on the basis of the Soviet model in 1949. A consulting member was entitled only to bear that title, but was deprived of further rights being due to other members.) Due to this measure, the administration practically rehabilitated consulting members.

On 3rd November, ordinary, corresponding and consulting members of the HAS elected the (by that time) legitimate national committee, but the Soviet attack started on the following day, which created a new political situation. Although, at the first and only meeting of the national committee on 20th November the participants continued to insist on the rehabilitation of consulting members, it could function only as an advisory board acting together with the presidium, for a period of two weeks.

Restoring the pre-revolutionary situation started with the first meeting of the presidium on 1st December, and was accomplished on 26th January 1957. The president and the secretary-general, who had retired during the revolution, took up office again due to the “full confidence of the members”. Indeed, it was no wonder, since the Kádár-regime had put powerful pressure on the scientific intelligentsia by suspending payment to the scientists.

The idea of rehabilitating consulting members failed in a few months, but some attempts were made to redress offences in connection with adjudging academic degrees in order to ease the tension among the intellectuals. (Between 1950 and 1952 the system of academic degrees was reorganized on the basis of the Soviet model; to less than half of the academicians previously possessing academic titles were adjudged new scientific ranks, and they were even deprived of the former titles. Less than one third of the consulting members, i.e. the ex-academicians, received scientific titles, and in the majority of cases, it meant only the lower rank, the candidate’s degree.) The most glaring unjust cases were more or less recompensed in the first months of 1957, but even then scientific degrees were refused to those scientists who were regarded as political “enemies”.

Calling the revolutionaries to account at the Academy started in the summer of 1957, and it was similar to the retorsion taking place in parallel in the whole country in a way that it started among “the lower class”, “the unknown”, and the most severe sentences were passed against them, as well. Two employees of the Library of the HAS were dismissed; against the academicians, the presidium opened only additional disciplinary actions: scientists, who were dismissed from universities or research institutes, were forbidden to hold academic functions for two years, and for one year those who were reprimanded by their offices.

Nevertheless, the problem of Imre Nagy’s academic status remained entirely unsolved further on. He was executed on 16th June 1958, as a member of the Academy, because he had never been expelled from the institute. After the suppression of the revolution, his name was not even uttered at the Academy. The presidium pretended as if the rehabilitation had not even happened three days before the revolution. Finally, as a nadir of the story, in the spring of 1959 the leadership of the Academy refused to pay a widow’s pension to Imre Nagy’s widow, however, it was every academician’s widow’s legal due according to the effective provisions of law of that time.